

Tartalom

PUSKÁS Dániel: Judit (vers)	5
ANTALOVICS Péter: (haikuk)	7
OLÁH K. Tamás: landscape (vers)	8
CIROK SZABÓ István: Lennie kell egy víznyelőnek * Szögek *	
Harangnyelvek (versek)	10
PAPP Katalin: Hamvazószerda II. * Tervezés (versek)	13
JUHÁSZ Rebeka: Bújócska (vers)	17
KOCSIS Árpád: A mulandó már mögöttünk van (próza)	19
TÓTH UGYONKA Krisztina: Kimondani, vagy hallgatni? *	
Mechanizmusok (rövidprózák)	27
SZELI Réka: Hyperpathia (próza)	30
SEREGÉLY Orsolya: Álmodok (rövidprózák)	33
KOMÁROMI Dóra: ; (próza)	35
TERÉK Anna: A schwarzwaldi (dráma)	39
LÁBADI Lénárd: Regionális posztapokalipszis (esszé)	50
GYURKOVICS Virág: A nincs tagadása (esszé)	52
SZARVAS Melinda: „Hálózatváltás”? (tanulmány)	56
LOVRA Éva: Kitekintés: építészeti és városépítési kölcsönhatások az Osztrák–Magyar Monarchia területén (tanulmány)	69
FEHÉR Viktor: Nyolcszáz magántörténet a felszabadulás(ok)ról... (Papp Árpád szerk.: <i>Igaz történetek Mindenki földjéről I–II.</i>) (kritika)	97

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tájékoztatási és Vállásügyi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő

Patócs László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . –

Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2018. augusztus.

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. –

Szerkesztőségi fogadóóra kedden 15-től 16 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor

kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2018-ra belföldön 1500 dinár. Egyes szám

ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR –

Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

Fiatal alkotók száma (1.)

Bíró Tímea és Ternovác Dániel
szerkesztésében

A fedőlapon és a számban
Klájó Adrián alkotásait közöljük

Judit

Egyedül volt sátrában a férfi.
Judit sóhajtott egyet, mielőtt ágyához lépett,
majd megragadta a részeg ember üstökét:
erőt kért Izrael istenétől,
és kapott.

Egy isten vezette innentől kezét,
ahogy Perszeuszét Athéné,
tán nem is volt több ekkor a bosszú üres eszközénél.

Nem értette Holofernész,
hogy miért pont most és így érte utol a végzet:
részegen, saját kardjától és egy gyenge zsidó nő kezétől,
nem úgy, mint a kérkedő Góliátot,
ki legalább eszénél lehetett, mikor a vézna gyerek eltalálta.

Hiába nézte Judit arcát,
összevont szemöldökét,
sima, gyengéd karját,
átizzadt ruháján átütő
hegyes mellbimbóit,
nyoma sem volt már annak,
kinek nemrég menedéket nyújtott.

Még utoljára megfeszítette testét,
egyik kezével megpróbálta felnyomni magát,
de a másikat már ökölbe szorította a fájdalom.

Nyögött egyet, és mint a lángnyelvek az égő házból,
úgy spriccelt ki vére.

És megalvadt a lepedőn,
mint a szégyen,
mely maradandóvá tette őt.

(haikuk)

fekete vödör.
a csapból a víz bele-
csöpög, kifolyik.

szél kap a fádba.
kertben fehér lepke száll,
vagy már nincs is ott.

tetőcserépen
vékony porréteg pihen.
mindig más színű.

csiga kúszik át
a repedt betonjárdán.
járókelő jön.

rozsdás drótcsomó
félreeső sarokban.
elmegy, akié.

légy cikáz üveg
és fehér függöny között.
besötétedik.

bezárt, üres ház.
poros konyhaasztalon
fehér tányérok.

landscape

bélelt fészke a táj
a sötétnek
esőként hull ki a szánkból
a csend
partra vont
holttest a folyó
langyos szélben
szellőznek
maradványai
bőrünk mintha
olvadt ércből lenne
minden riasztó és
tökéletes
az élők lomhán
egymáshoz érnek
a tárgyak vakok
és súlytalanok
két összenyomódott
bordakosárban
a szívek
pontatlan
másolatok csak
a fövény homokja
kiürült porond
a hullámok lassan
felisszák a holdat
búraként zárul ránk

a gyúlékony világ
az ég kottáján
noktürnne
rendeződnek
a csillagok
hangjegyei
az erdő halkan
játszani
kezd

Lennie kell egy víznyelőnek

Próbáltuk követni a jeleket,
itt lennie kell egy víznyelőnek
valahol az ösvények végén,
szerettük volna már levetni ezt az erdőt,
tudtuk, hogy követnünk kell a fákra
felfűjt jeleket, de elterelték a figyelmünket
a fák oldalára telepedett mohákból
kirepülő molylepkék.
Aztán alvó denevérek lengtek fölöttünk,
mi pedig lehajtott fejjel haladtunk egy
egyre szűkülő folyosó vége felé,
hogy kinyújtózzunk egy csarnokban,
amit konzerváltak az érintések,
itt mégsem volna szabad –
eredtek el könnyeink
a cseppkőbarlangban.

Szögek

Majd elmesélem az estét,
mikor beszállt egy denevér
az ablakomon és úgy repülte
körbe a szobámat, mintha
ismerné, hogy nem akartam
megmozdulni, pedig már
akkor is tudtam, ha

belerepül a hajamba, többet
nem lehet kiszedni, csak kívágni
onnan.
Majd elmesélek mást is, ennél csak
fontosabb dolgokat fogok mesélni,
végül is idővel elmesélek majd
mindent, mintha egy félszárnyú
denevért szögelnék az ajtómrá – engedlek
közelebb.

Harangnyelvek

Távolról nézve, mintha
idegenek beszélgettek volna,
mintha csak útbaigazították volna egymást,
pedig aznap végig egymás
mellett sétáltunk, aztán
mondani akartál valamit,
beálltunk egy templom árnyékába,
és én nem hallottam egy
szavadat se a harangzúgástól.
Mit mondhattál akkor, mit nem
hallottam meg, most már tényleg
szeretném tudni, hogy az
útbaigazítás volt-e, mert a hangodra
még emlékszem, de egy szavadra se,
ilyen kétségbeesetten bolyongok a
hangvillával egy harangöntő műhelyben.
Formába foglak önteni,
elkészítem tested magharangját,
az öntőforma kemencéjét,
faggyú-viasz-grafit keverékkel vonlak be,
ahogy a templomnál álltál – kiformázom
belőled az álharangot,
erre viszem fel több rétegben a finomsarat,
ez a köpenyed, az öntőformád külső fele,

amit kilencszáz fokon égetek ki,
eltávolítom az álharangot,
az öntőgödörbe teszem a tested,
de előbb kiöntöm magam, hogy
nyugodt szívvel hagyjalak félbe.

Hamvazószerda II.

*Egy régi saját versem átírva,
s Pilinszky után szabadon
Sz. B.-nek*

Termőföld fekete
Szántás fekete
Kutyák futnak
Végig rajta
Mintázzák
Talpuk fekete
Hajam egy ideje
Szemed szürke
Szürke füst
Hamu
Marék por
Aranypor
A lámpafény
Ránk esik
Rád és rám

Húsz évet
Vártalak
S most megint
Ki tudja
Hányszor negyven
Napot kell még
Annyit ahány
Fodra van a felhőnek

Az égen ahány barázda
Egy hold földön
Vagy amennyi szippantás
A cigaretta amit miattad nem szívtam el
bujdosol, mint fojtott pincetűzvész

Tervezés

Kértem őket, ne adják el a telket
Aztán megtudtam, hogy ez csak amolyan
Sopánkodás, mert ellopták a műhelyből
A hegesztőgépet, a kazán réztetejét
És ez fáj, én megértem

A cseresznyefa miatt vették
Apám és az ő apja
Biciklivel mentek ki a határba
Ők ketten, más ebbe nem szólhatott bele
És akkor apám (ez kicsit róla is szól),
Akiről a nagyfi mesélte, hogy mielőtt elment
A katonaságba és már kijárt szórakozni, hogy
Nem vett egyszer kenyeret, amire megkérték,
Nagyon bánta és sírt (én sosem láttam még)
Azt mondják, mikor összetörtem magam, s
Senki sem tudta, mi lesz, akkor is

És akkor ő:

A fa miatt
Három hatalmas ága volt
Széltében ölelte a gazdátlan földet

De ezek a kurva szujok nem tisztelnek semmit,
Nekik semmi sem szent
Azóta otthon lépcső és korlát,
Felvisz a padlásra

Oda fogok kiköltözni, én ezt tudom,
Pedig még húsz se vagyok,
Még három év és befejezem az alapszakot,
Már tudni fogom, mikor művészet az építészet
És hogy kell házat tervezni, amiben az élet jó
De ott egy téglát nem fogok mozdítani,
Színekkel fogom építeni újra a tereket
Szobákat, kamrákat, a műhelyeket,
Azokat pont fehérre, mind a kettőt
Függöny se lesz, napfénynél fogok
Mindennap dolgozni
Télen is

Lesz egy fekete macskám is, a Behemót
(ennyit az állatokról)

Az sem érdekel, hogy a két házra egy kályha jut
S ez a kettő nem köthető össze
Nem baj, majd kétnaponta fürdök
És az erdőbe járok ki fáért,
Lehet-e ennél szebbet kívánni?
Házat az erdő szélén
Hátul gyümölcsfákkal
Veteményessel
És húsz nagy diófával a kerítés mentén
Meg fogok tanulni a földdel bánni,
Bennem ez tartja a lelket
Képzeletben türkizre festett konyha
És ibolyaszín nappali
Ami meg már végképp élvezkedés, néha elképzelem
Ahogy egy kora nyári reggelen elkezdem a hálószo-
bát a Vénusz születésével beborítani

Közben rohadok meg a Telepen
Olyan falak között amiket nem fürdet a fény
És kényszerből lakok akikkel lakok, egymást
Megtúrva, ők pazarolják az idejüket én meg figyelem
Három év az örökkévalóság
Úgy teszek mintha nem lenne választásom,

Vagy mintha nem merném vállalni a következményét
Valami befejezetlennék
A három év az haladék
Sejtem mire, persze, de biztosra nem állíthatom

Ennyi idősen anyám már a cseresznyefán ült
A zöld nadrágban, amiben most én
Pedig tíz centivel magasabb vagyok
Három év, hát én addigra elfogyok
Az optimizmusom is, nem lesz majd kinek udvarolni
Vagy remény nem lesz (na jó, ez túlzás)

Mert tudom, hogy a telekhez én egyedül gyenge vagyok
Jövőnél biztosabbak a vasbeton alapok
A homokban, a falak, bármikor újra lehet őket festeni
Ha gyengén és kicsikén, akkor úgy
Társ nélkül

Bújócska

Zátonyra futott
összehányt, szétzilált, örülden
ordító emberi érzések halmaza
Vagy
Ok?
az éjszaka csendjéből fontál
csillagköpenyt.
vállamra terítve
kértél arra, hogy sose hagyjalak el,
csak békén.
aztán mindig meggondoltad
magad alatt voltál
és én sokszor nem láttam a szemed
mert vakítóbb volt a napnál
pozitív hogy nem bocsátott ultraviolát
csak szerelmet.
annyi minden érzés kapcsol
hozzád
akár egy lánc, hogy
a szíved fogsága lett egyetlen
szabadságom.
mindennap
amikor a nap körbeér
hálát adok, hogy vagy
bújócskát játszottál a szívemmel
és véglegesen győztél
örökre itt ragadtál az

ölem ringatásában
az örök hallgatásban, falra kent
kimondhatatlanul
kimondott érzésekben ami csak
a miénk
Senki másé.
Egyszer megkérdezték, miért nem
írok, én azt mondtam,
nem tudok, mert a szívem
helyén egy üreg van
a Kis Herceg bolygóján dobog
valahol.
Aztán az éjszaka feketéjébe
öltözve rájöttem, hogy
én is a Kis Herceg bolygóján vagyok.
Veled. a Herceggel.

A mulandó már mögöttünk van

Mindössze arra szorítkozik a mondandóm, hogy kijelentsem, szerényen, hiszen ehhez az alkalomhoz így illik, ez a megfontolt-ság, kimértség, zoknimon ünnepélyesen kandikál ki a nagylábujjam, a szavaim pedig, a szavaim mintha patikamérlegben állnának, sem több, sem kevesebb, a mérleg nyelve nem leng ki, az ellensúly pontosan annyi, mint amennyit az oldalára vésett szám ígér, semmi csalás, amelyhez hozzászokhattál, s talán már várnád is, a mérleg serpenyő-jének befolyásolása, hókuszpókusz, mondom, semmi. Az egyik serpenyőben a szavaim, a másikban az ellensúly, mondjuk az ellensúly az a.

De hagyjuk ezt. Ne vesszünk el a részletekben ilyen korán. Bizo-nyos, hogy elő fognak kerülni még. Talán alkalmatlanabb pillanat-ban. Talán tolakodóbban. Föltartóztathatatlanul. Vagy egyszerűen csak beosonnak ide, beúsznak, belibbennek. Mondjuk a huzattal. A részletek. A bonyodalmak. A főszereplők. A mellékszereplők. Azok, akiknek csak egyetlen mondatuk lesz, s azok, akiknek egy sem. Akik már régen fölhagytak a beszéddel és azok, akik véres vat-tát szopogatnak a foguk között. A tárgyak. Ne feledkezzünk meg a tárgyakról sem. Egy óra hátlapjáról, például. Egy képkeretről. Elszá-radt narancshéj.

Most úgy tűnik, mindezek megkerülhetetlenné válnak. Lehet, hogy éppen emiatt, mégis szerencsésebb volna már most lejártszani a meccset a mérleggel és a súlyokkal, s aztán elfelejteni az egészet. Micsoda megkönnyebbülés lenne! Egyszersmind a nehézkedés törvé-nyeit is nyomban hozzávehetnénk a problémához, hogy lássuk, mégis milyen erők mozognak itt. Már ha egyáltalán mozognak. Állítólag tágulunk. Nem mindig tűnik így. Észrevétlenül megfordulhatott a

dolog. Túljutottunk egy ponton, korszakon, hullámhegyen, nevezétek, ahogy akarjátok, olyan volt, amilyen, most nem ez a fontos, mindenesetre a nagy erőfeszítésünk közben ellankadtunk. Rajtunk kívül esik már a tágulás. Megfelelkezett rólunk, ott hagyott félúton vagy negyedúton vagy már a kezdetek kezdetén. Vigasztalóan lapogatja meg a vállunkat. Föl a fejjel, majd legközelebb. Bárkivel megtörténhet. Nehéz a csúcson kezdeni. De mondok mást. Lehet, hogy éppen fordítva áll a dolog. Mi tágulunk ugyan, át a csillagokon és szupernóvákon, bele a csillagködökbe és galaxisokba, együtt az egész univerzális hóbelevanccal, de ez már senkit sem érdekel. Más divat járja. Nebulák? Plejádok?! Minek ez a nagy hajcihő? Segítettek rajtunk valaha is, teszem azt, a kvazárok? Maradj inkább a fenekeden. A fotel bár kényelmes. Gravitálásunk kielégítő. Ha pirkad, könnyen megláthatjuk az *Alfa Centaurit*. Még nem pirkad. Vagy már megvirradt. Ez azonban akkor sem tántorít el a szándékunktól, hogy azt mondjuk.

Az ellensúly a zoknink. Negyvenhatos, szutykos. Valaha talán fehér volt. Vagy fekete. Most a kettő közt található félúton. Jobbra nézelődik, semmi, balra nézelődik, ott is semmi. Senki nem jár már erre. Az út mellett fa áll, mondjuk akácfa. Esetleg szentjánoskenyérfa. Ennek a termései, a barna hüvelyek mellé kellene akasztani, hadd szellőzzön. Akkor talán a színére is rájönne. Viszonyítás kérdése. Hacsak nem esik, hacsak nem havazik. Ha nem érett le a szentjánoskenyér. Ha mégis akác. A szellőzés mindenesetre ráférne.

De hadd kezdjem újra, nem ide akartam kilyukadni.

Mindössze azt szeretném elmondani, szordínós hanggal, ahogyan ezúttal beszélünk egyedül lehetséges, a fejünket mégis büszkén felemelve kissé, a tekintetünk csillog, gerincünk egyenes, a csigolyák, a derekunk, derekunk mindenesetre van, derekasak vagyunk, de ne veszítsük el a fonalat ismét, könnyű szójátékok hintalovára ne ülünk föl, csak a lényegre szorítkozzunk, szeretném elmondani tehát, mert nem hallgathatok többé, sokáig éltünk hallgatásban úgyis, de most elég, most betelt a pohár, most aztán majd meghalljátok!, a fenébe a szordínóval, de még mennyire!, –

– most aztán majd kitálatok, s nem fog tetszeni nektek, de nem ám!, befoghatjátok a fületeket, elfordulhattok, a párnába fúrhatjátok a fejeteiket, hangosabbra állíthatjátok a híradót, bekapcsolhatjátok a porszívót, a mosógépet, a páraelszívót, külön-külön és egyesével, zajonghattok bátran vagy éppen reszketve kezetekben az elektromos

fogkefével, az elektromos szeletelővel, a habverővel, villanyborotvával, brrr, brrr!, magatokra zárhatjátok a kaput, bereteszelhetitek, ráfordíthatjátok a kallantyút, elhúzhatjátok a reteszt, leláncolhatjátok az ajtót, beüzemelhetitek a riasztót, de én akkor is folytatom, bizony ám, innen aztán nem lesz megállás, sikonghattok ahogy akartok, könyöröghettek, hogy hagyjam abba, térden állva rimáncodhattok, megtéphetitek az ingeteket és hamut szórhattok a fejetekre, de nekem eszem ágában sincs abbahagyni, mondom csak tovább, mormogom, brummogom, dadogom, a szavaimmal az ajtótokon dörmögöm, hangommal megzörgetem a kapuitokat, túlblablázom a viharaitokat, keresztülbugyogom a Földközi-tengereteket, most aztán majd jól megkapjátok, kipakolok rendesen, nem lesz benne köszönet, azt állíthatom, majd most, –

– most, hogy szóra nyitja a száját, s azt mondja, azt mondom, azt szeretném elmondani, – s itt hadd tartsak szusszanásnyi szünetet..., köszönöm a türelmet, tehát: annyit szeretnék mondani mindössze.

Nem tudom, mit akartam azokkal a csigolyákkal. Sokkal jobban kellene összpontosítanom. Ez így nem lesz jó. Így nem fog tetszeni neki. Nem fogja elolvasni, meglehet, el sem jut hozzá. Kár kigurítani az ajtórésen, kár elbotorkálni vele az ajtóig. Kár kiválasztani a palackot, kár belezárni. Kár felkelni innen. Folytatni is kár. Folytatom azért. Beleteszem az összes csigolyámat. Soronként. Oszloponként. Most nem adhatom fel. Ezerből egy csak célba talál! Persze nem számolhatunk azzal, hogy ez már az ezredik. Mért pont ez lenne? S az ezreshez sem kellene ragaszkodni. Talán a kilencszázkilencvenötödik. Vagy az ezerharmadik. Mindig mintha az utolsó utáni előtt valamennyivel. A világért sem értem, honnan került elő az a hintaló. Ha már itt tartunk, a sörénye kétségkívül sárga.

Annyit akarok mondani, de annyit mindenképpen, el nem hanyagolható módon, azaz kikíváncozik belőlem, nem szólni róla nem tehetem meg ugyanis, eddig talán igen, eddig talán elmismásolhattam, körülírhattam csak, sejtethettem, utalgathattam rá, de ennek most vége, nyílt lapokkal játszom, ahogyan mondani szokás, ászaim sajnos nincsenek, ez jól látszik, s elmondhatom, a többi lapom értéke is csekély, szinte értéktelenek, nem a legkisebbek, de azért kicsik, a lapok repedezettek, eléggé elrongyolódtak igazából, nehezen olvashatóak, egészen egyformának tűnnek most, hogy mindet kitergettem immár, ezt osztották rám, nem, a lapok megkeverésében nem lehetett részem, így alakult, ez lett, ez van.

A csalásnak az árnyéka sem vetődhet rám sötét sarokból kiugró hirtelen...

Megjegyzem, mintha megegyezésünk lett volna arról, hogy a hármaspontot hanyagoljuk. A hármaspontot és a pontosvesszőt. De a hármaspontot mindenképpen. Ehhez ragaszkodnék. Valamihézzé mégiscsak tartanunk kell magunkat! Fogódzókra mindenesetre szükségünk lesz. Különben hogyan botorkálhatnánk el az ajtóig és vissza? Takarékoskodnunk kell, mondom, mielőtt elfelejteném, a felkiáltójelekkel is! Még úgy járnánk, hogy mire feltápáskodunk innen, és leporoljuk a nadrágunkat, megigazítjuk magunkon a kabátot, elfogynak a kérdőjeleink, s akkor megnézhetjük magunkat. Esetleg az ajtó felé vezető úton maradunk óhajtójel nélkül. Kétségbeesettségünket és kilátástalanságunkat, jobb híján, akkor csak pontokkal tudnánk kifejezni. Belegondolni is borzalmas. Megtörténhet aztán, hogy éppen a megfelelő palack kiválasztása során fogynak el a vesszőink. Gondolatjelekkel ott nem sokra visszük.

S ez persze még nem a legrosszabb eshetőség.

Vegyük, hogy sikerül feltápáskodnunk, vesszőink nem hagynak cserben bennünket a nyikorgó padlón sem, alkalmas helyen sikerül kitenünk a gondolatjeleinket, sikerül kiválasztanunk a megfelelő palackot, semmi sem akadályoz meg bennünket abban, hogy beleeresszük a mondandónkat és azzal együtt kigurítsuk az ajtó rése alatt – hallani fogjuk ekkor, hogy az üveg akadálytalanul gurul egy darabig, nem döccen, mintha lépcsőfok, nem koccan, mintha fal, nem puffan, mintha halott lába szára –, de arra kell felfigyelnünk, hogy éppen most fogytunk ki a pontokból és vesszőkből és hiány van a kérdőjelekből mi több mínusz szaldó kamat és kamatos kamat amelyet behajtanak rajtunk és hiába nyúlunk a hármaspont után is kétségbeesetten mert nem marad más számunkra mint néhány pontosvessző; s ezeket aztán végképp kerülni szerettük volna; hogy így kelljen folytatnunk az utat megrabolva és védtelenül és fogódzók nélkül és pontatlanul és csupán a pontosvesszőre hagyatkozva mintha az mutatna valamerre mintha azzal még juthatnánk valamire a bizalmára hagyatkozva mert különben hogyan is ha már bizalommal sem; erre a semmitmondó írásjelre; amelytől mindig inkább szabadultunk volna; mert hiszen mire valóban oda jutunk hogy végleg magunk mögött kelljen hagynunk a vesszőt a kérdőjelet és mondjuk az idézőjelet is nem beszélve most az olyan érzékeny veszteségeinkről mint a fokjel a vagylagosságot jelölő és tört számok jele vagy a hiányjel azaz mind-

ezen már végleg túltettük magunkat leszámoltunk velük és alig marad valamink és ami maradt is az is egyre csak fogy és szűkül és szorul nos ekkor abbéli állapotunkban kétségtelen hogy a legelhalóbb sóhaj a pontosvesszőért préselődik ki belőlünk a pontosvesszőért amely úgy hullik ki a szavaink hézagaiból olyan nyomtalanul ahogyan élt addig is teddideteddodaként és ígyisúgyisként hiányt sem hagyva maga után üres mezőt vagy betöltetlen karaktert és megtorpanás nélkül siklikáttekintetünkjelöletlensírhalmafelettmelymellettgaznő vakondtúrásállamelybenmajdbokáigsülyyedvefűjjaazújídőkdaleitegyangyalrepdtharsonajan

De ne rohanjunk ennyire előre! Egyelőre még jól állunk. Persze, ez semmire sem garancia. A helyzetünk egy pillanat alatt fordulhat válságosba. Még csak észre sem vesszük, és máris. Mielőtt észbe kapnánk, s akkor már. Pillanatokkal később, mielőtt. Akár egy mondat közepén. Fölfordulunk egy szógyökön. Betesz nekünk a néma h. Fejünk előrebecsaklik, erős szűrást érzünk az oldalunkban. Remegni kezd a lábunk, felfakadnak a sebeink. A mondatot még gondtalanul kezdtük, de már kiterítve fejezzük. Elönt bennünket az iszap. Jobb esetben. Elönt bennünket a szurok. Rosszabb esetben. Elönt bennünket a szar. Nem tudom, milyen esetben. Minden esetben. Hínárt nyalogatunk. Homokkal telik meg a szájunk. Ijedtében egy nő fosásra guggol mellettünk.

Jobb nem gondolni erre.

A kérdőjelekkel tehát csinján.

Elüldögélünk itt. Majdhogynem felhőtlenül. Kedvem támadt keresztbe fonni a lábamat.

Minden rendben. Igen, minden a legnagyobb rendben. Van.

Kedvem támadt magam alá vonni a lábamat.

Révbe értem. Kimondhatom bátran. Senki nem vág már kupán a partról. A számításaimat megtaláltam. Jobb már aligha lehet. Bejött az élet. Kopogott, cipőjét megtörölte a lábtörlőn. Föltörölte a padlót maga után. Velem. Velem már rossz nem történhetik. A csatáimat megvívтам, dagad a vitorla. Egyenletes ütemben szántjuk a tengerfeneket. Megálltam a helyem. Megtaláltam a helyem. A talpam pontosan addig ér, ameddig a cipőm sarka. Nincsen cipőm. Aligha zavarhat. Kedvem támadt az ölembe emelni a lábamat. Az életszintvonalam emelkedik. Nem meredeken, de azért emelkedik. Csípőből a bordákon át a vállam irányába. Egyfelől. A kulcscsontomtól az államon át a fülcimpáimig. Másfelől. A köldökömben szorgalmasan

gyűlik a szösz. Ha úgy kívánom, galacsinná gyúrom, s elpöckölöm az ujjammal. Egyelőre nem fogalmazódott meg bennem ilyen kívánság. Addig is a tenyeremen játszanék vele. Fújdogálnám jobbra-balra. Aztán pöckölném. Pöckölöm, nem pöckölöm, a boldogság-indexem kielégítő. Ezzel együtt és mindennek ellenére. Kielégedett vagyok. Jobb már aligha lehetne. A bokámtól a könyökömig. A térdemtől a fanszörzetemig. A geológiai lábnyomom kicsi és elvesző. Ha sivatagban homokra lépek, a szél csakhamar elfújja. Ha tengerparton, elmossa az ár-apály. Ha krumpliföldre, az eső. Ha vízre lépek. Ha salakra. Ha olajra. Ha fűre. Olajra talán mégsem. A helyzetem stabil. Dülöngélve is megvan a tengelye. A tengely nem csikorog, a tengely biztos. Forgok a tengelyem körül. Olajozottan. Nem szédítő, mert lassan forgok. Lassabban, mint a Föld. Lassabban, mint a Szaturnusz. Lassabban, mint a Nap. Elégedett vagyok a Szaturnusszal. Nem vakultam bele a napfogyatkozásba.

Szellentésem hang nélkül fullad bele a tollpárnába.

Fellélegezhetünk.

Tehát minden rendben van. Most mosolygok. Könnyedén, felhőtlenül. Ott mintha azért lenne egy bárányfelhő, az ablakom bal felső sarkában. Azzal a felhővel azonban kár törődni. Dinoszaurusz alakja van. Most disznó alakja van. Kár foglalkozni vele. Elégedett vagyok. Sikerre vittem. Homlokom cseppet sem felhős. Ráncom a boldogságtól gyűrődik. Arcom völgye a boldogság lankája. Mostam fogat. Most oroszlán formája van. Kár törődni vele. Minden rendben van. Minden a legnagyobb rendben.

Remélem kedveli, ha ilyeneket mondok. Ha afirmálok. Megjegyzem, fogalmam sincs, mit jelent afirmálni. Mund egyszer talán elmondta, mit jelent. De elfelejtettem. Vagy már akkor máson járt az eszem.

Kedvem támadt a nyakamba venni a lábamat.

A szék azért mintha billegne alattam. Nem vészesen, de azért billeg. Föl kellene tápáskodni, s ellenőrizni, hogy minden lába a helyén van-e. Már amennyiben feltételezzük, hogy ülök, és, mondjuk, nem fekszem éppen. Ebben nem lehetünk teljesen bizonyosak. Próbálkozásaink, hogy a helyzetünk természetét megállapítsuk, rendre zátonyra futnak. A zátony kietlen, igazán nem olyan, ahová bármikor is kíváncsi lehetnénk. Noha partját homok borítja, néhol kagylót is látni, a fövény helyét csakhamar éles kövek veszik át, még beljebb pedig sziklák, a sziklákon sütkérező gyíkok. Ha széles terpeszben

a zátony legmagasabb pontjára állunk, ez a pont is alig emelkedik a tenger színe fölé, a szemünket pedig még ha tenyerünkkel árnyékoljuk is el, csupán a vakító fényességet látni. A gyíkok szenvtelenül meresztgetik a szemüket. Hiába hajolunk le, hogy alaposabban megfigyeljük őket, a legapróbb jelét sem látni, hogy a testük ütemesen emelkedne és süllyedne. Hogy átvették volna mondjuk a tenger mozgását, erre semmi sem utal, sőt, kisvártatva arra a belátásra kell jutnunk, immár újra felemelkedve, hogy ott, ahol az előbb még tenger állt, most csak homok, néhány szárazon maradt hínár és pár tócsa maradt vissza. Ekkor hirtelen ráeszmélünk, hogy itt már a rugdosás sem segít. Hiába próbálkozunk először finoman, mintegy csak hozzájuk érintve a lábujjunkat, pöccintve rajtuk egyet, később egyre dühösebben és szitkozódva, rugdoshatjuk őket, ahogyan csak akarjuk, sem a gyíkok nem moccannak, sem a helyzetünk természetéhez nem kerülünk közelebb. Testük nem emelkedik és süllyed, habjai nem nyaldossák a partot, lábaik moccanás nélkül fúródnak a sziklákba, nem törnek meg hullámok a zátonyon. Végso elkeseredésünkben a szárazon maradt hínár közé gázolunk, ide, a puha homokba fúrjuk a székünket, kipróbáljuk, billeg-e, billeg, állapítjuk meg, majd kiválasztjuk a két legszimpatikusabb tócsát, az egyik alján mintha valami motoszkalna, rák, nem rák, teve, nem teve, dinoszaurusz, most talán dinoszaurusz. E két tócsa közé célzom most a palackot benne az üzenettel, miszerint.

Kimondani, vagy hallgatni?

– *Avagy #metoo, de csak halkan* –

Helló.

A nevem Kata.

Harminchat éves vagyok.

Pszichológus.

Azért választottam ezt a szakmát, hogy segíthessek másokon.

Ha már engem nem mentett meg senki.

Kilenc voltam, amikor minden elkezdődött.

Mindössze kilenc.

Csodálatos gyerekkorom volt. Szerető család, tökéletes szülők, testvérek. Azt is mondhatnám, hogy teljesen idillikus volt.

Nos, igen.

Mondhatnám.

De mégsem mondom.

Kilencéves voltam, amikor az a rohadék (állítólag az apám, de én képtelen vagyok rá ezt a szót használni) molesztálni kezdett.

Akkor még persze ezt így nem tudtam kimondani. Ahogy igazából azt sem tudtam, mi az, amit tesz velem. Csak azt tudtam, hogy helytelen. Meg undorító. És fáj. Igaz, azt is csak később.

Azt hiszem, tízéves voltam, amikor először megerőszkolt.

Nyár volt. Anyám egy konferenciára utazott, a testvéreim táborban voltak. Bejött a szobámba, leszorított az ágyra, és megtörtént a dolog. Utána meg hosszú éveken át még sokszor.

Remélem, eltekintesz a részletes beszámólótól. Valójában, ha akarnád sem tudnék belemélyedni. Az agyam lezárta az emlékeket. Mindössze a fájdalomra emlékszem. És arra az örült tekintetre, amiből igazából nem is az apám nézett vissza rám. Olyan volt, mintha az ördöggel állnék szemben. Sütött a szeméből a bűn és a mocskos vágy.

Igazából egyetlen együttlét sem tartott sokáig. Szerencsére apám egyetlen hibája az volt, hogy túl hamar sült el.

Merthogy amúgy tökéletes volt. Ő volt a gimi nagymenője, anya meg a szerencsés kiválasztott. Ezt a tökéletességet örökre sikerült megőriznie. Mármint a külvilág felé. Mindig tökéletesen belőtt sérója, hófehér ingje (igen, Perwoll-lal mos anyám) meg fényesre suvickolt bőrcipője kölcsönözte neki előkelő, már-már úri megjelenését. Kár, hogy mindeközben belülről szép lassan rohadt.

Tízennégy éves koromban abbahagyta a zaklatásom. Azt mondta, túl öreg vagyok, és már nem izgatom fel. A legcsodálatosabb szülinapi ajándék volt, amit kaphattam. Jobban örültem neki, mint bármiféle földi jónak.

Akkor határoztam el, hogy pszichológus leszek. Ő, érdekes módon, ebben mindig nagyon támogatott.

Most biztosan azt kérdezed, miért nem mondtam el senkinek. Az igazat megvallva, féltem. Azt mondta, hogy ha szólok anyunak, akkor bántani fogja. És hogy ezzel szomorúvá tenném őt. Ha nyilvánosságra kerül, akkor pedig elveszíti a munkáját, és mehetünk mindannyian az utcára. Majd megkérdezte: és azt tudod, hogy akkor ki lenne a hibás? Te, bizony! Nevetett a képembe.

Most pedig biztosan az érdekel, hogy akkor miért mondom el neked. Hát igazából fogalmam sincs. Az orvos, aki az előbb hagyta el a kórtermet, azt mondta, teljesen normális, ha egy skizofréniás beteg beszél a hanghoz, aki a fejében van, ha a bizalmába avatja.

Ja igen, merthogy apám miatt hangok vannak a fejemben. TE vagy a fejemben.

Helló.

A nevem Kata.

Harminchat éves vagyok.

Pszichológus.

Azért választottam ezt a szakmát, mert szerettem VOLNA segíteni másokon.

Ha már engem nem mentett meg senki.

Mechanizmusok

„Azt mondják, a pénz beszél. – Nos, az enyém csak elköszönni szokott” – olvastam néhány napja egy bölcs és őszinte Facebook-idézetes oldalon. Ez valahogy rám is igaz, sőt, olyannyira megihletett, hogy úgy döntöttem, bemutatom vásárlási szokásaimat. Azt hiszem, sokan magukra ismernek majd benne.

– AKCIÓ – Ez az a folyamat, amire mi nők – néha még a férfiak is – felkapjuk a fejünket, és vérben forgó szemekkel vonulunk be az üzletbe – mint ahogy az oroszlán néz az elejtendő vadra, vagy a kutyám bármilyen megrágható (az nem fontos, hogy ehető és emészthető is legyen) dologra –, csapunk le a leárazott termékekre, és visszük haza kosárszámmra. Akkor is, ha amúgy nem, van is otthon és igazából nem is szeretjük.

– CIPŐ – Tudod, vannak azok a bizonyos magas sarkú cipők. Ilyenkor egyáltalán nem számít, hogy kényelmetlen, hogy amúgy egy évben egyszer viseled, és akkor is csak kb. fél órát. Ez egy olyan dolog, amire egy nő egyszerűen nem tud nemet mondani, igazi gyengénk ez.

– Megjött az ösztöndíj, fizetés, nyugdíj, segély stb. – Ez az a mozzanat, amikor egy nagyobb – vagy kevésbé nagyobb – összeget kapsz kézhez, és egyszerűen MUSZÁJ valamit vened. Ilyenkor igyekszel vasakarattal távol maradni az üzletektől. Csak hát ott legtöbbször mágnes is árulnak. Mágnes. Vasakarat. Fizika. Ugye érted?

– Túlzások – Ilyen akkor szokott bekövetkezni, amikor épp nagybevásárlást csinálsz. Úgy tűnik, hogy rengeteg dolog lemaradt a listáról, hirtelen szükség lesz új nyakörvre (nincs is kutyád), néhány pár 45-ös akciós zoknira (a 36-os lábadra), és itt az ideje beszerezni egy Koránt is. Ki tudja? Még jól jöhet.

– Gyorsan beugrom valamiért – Ez pedig amikor szükséged lenne egy csomag rágóra, de valamilyen csoda folytán két bevásárlókocsira való cuccal jössz ki.

Ezek az archetípusok különösen akkor veszélyesek, ha megjött a fizetésed, és beugranál egy percre a plázába, elintézni a nagybevásárlást, és találsz egy cipőüzletet, ahol épp leárazás van.

Biztosan tudna még mindenki magában valamit hozzáfűzni, és ami azt illeti, nekem is van még egy ötödik vásárlási szokásom. Amikor listával a kezemben bemegyek a legközelebbi üzletbe, és csak a legfontosabb dolgokat veszem meg. Nos, szerencsére mindig hamar felébredek az ilyen rémálmokból.

Hyperpathia

Akkoriban éreztem, hogy kórházban fogok kikötni. Fájdalmat éreztem kívül-belül, valahogy mindenütt és állandóan.

A gyors fájdalom mindössze egytized másodperc alatt juttat el a sérülés helyszínétől az agykéreg érző mezőibe. A kiváltó inger után egy másodperccel már a hálózatos állományban vagyok, amely aktiválja az egész idegrendszert. Erre a típusra jellemző, hogy nehezen meghatározható a sérülés pontos helye, egyes szervek más területekre sugározzák ki a lüktető fájdalmat.

[A sérülés helyszíne]

Nincs okom panaszra. Külsőleg egy jól öltözött, szoknyás lány vagyok, akinek általában jól áll a haja és a sminkje. Aki választékosan beszél. Szülei és barátai a kultúra krémjébe tartoznak. Egy lány, akinek az egyetlen traumája az, hogy nincsen traumája. Ahhoz viszont remekül ért, hogy kreáljon magának.

Kiskoromban táblánként faltam a csokoládét. Aztán meghíztam. Aztán nem mentem el futni, mert kövér voltam, és kövér voltam, mert nem mentem el futni. Azóta se szeretek a boltban édességet vásárolni, mert amikor beállok a kasszán a sorba, kezemben azzal az egy darab nyamvadt banános csokival, egyszerűen elkezdek attól rettegni, hogy az elárusító majd harminc kilóval többnek fog látni. Pedig az a harminc kiló már rég nincsen rajtam.

Korábban mindent a külsőségekre veztettem vissza, elkezdtem vagdosni magam. A sebeket letúrt ingujjakkal és hazugságokkal fedtem el. Presztízskérdés lett a jegyekből, az öltözékből, a gesztusokból. Kellott a szirupos máz, hogy ne kérdezzenek semmit.

De ezt mégsem lehet sokáig bírni. Előbb-utóbb megtörténik az exterocepció. Felvettem a külső ingereket, és színre lépett a kétely.

[az agykéreg érző mezői]

Elég belegondolnom abba, hogyan kezdtem az évet: egy kocsi hátsó ülésén, a számban valami émelyítő ízzel, amit azóta se tudtam kimosni belőle. Lehatolt mélyre, egészen a gyomromig, és ott maradt. Azt hittem, már rég kihánytam magamból. Persze nem. Az csak arra volt jó, hogy az önmagam iránt érzett undort mások is érezzék. Ha rám néznek, ne az jusson eszükbe, hogy de jó lenne megdugni. Gondoljanak arra, hogy: „Basszus, milyen karikásak a szemei, anatómiát lehetne tanítani rajta!”

A minimális kalóriabevitel kihatott a kognitív funkcióimra. A jegyeim leromlottak, az életkedvem csökkent, a fájdalomküszöböm nőtt. Aztán elkezdtem edzeni. Ami alapból fantasztikus dolog, noha két alma egy délelőttre meg egy óra futás iskola után, nem feltétlenül az egészséges életmód mintapéldája. A testem leaszalódott, a hipotalamuszom már nem tudta megkülönböztetni az éhséget a telítettségtől.

Akkoriban szoktam le az alvásról is. Ha álmodtam, képek vilantak be. Élesen, mint a gyors fájdalom. A gyomrom korgása olyan volt, mintha valami rejtett szörny lakna odabent. És én nem akartam táplálni tovább. A hasamat akartam felmetszeni, hogy szabaduljon végre ki, aminek ki kell szabadulnia.

Az eltelt hónapok eseményeit nem értettem. Annyit láttam, hogy az izomzatom eltűnt, a bőröm nehezen regenerálódik, és elveszítette tartását. A hajam hullik, az agyam fáradt, a koncentrációm csökkent, és az emberek közelségét is egyre nehezebben viseltem. Ódzkodtam a szüleim ölelésétől, az emberi kedvességben csak álszentséget tudtam felfedezni. A tartós és elhúzódó fájdalom személyiségbeli torzulást hozhat létre. És a testem is lemondott rólam. Utat engedett egy parányi vírusnak, ami elkezdett szétáradni bennem.

[a hálózatos állomány]

A diagnózis egyszerű volt: végkimerültség, teljes vitaminhiány és vérszegénység. A vírus átterjedt egy legyengült szervre. Megtelítette a gyomromat tényleges és valós gennyel. Az elfakadt főregnyúlvány egy napig emésztett belülről. És a sok éves pszichés terhelést végre fi-

zikai fájdalomként élhettem meg. A húszperces rutinműtét majdnem kétórásra húzódott. Kimosták a gyomorüregemből mindazt, amit odagyűjtöttem. És ott maradt a helyén a vágás, amelyet megannyiszor ejteni akartam magamon.

A kezemet annyiszor szúrták, hogy sorra fakadtak el a vénáim. Megtörtént az is, hogy az agyam a fájdalmat már nem tudta hogyan tolmácsolni, így egyszerűen lezsibbadt a karom. Onnantól kezdve úgy szúrták, ahogy akarták. Az elviselhetetlent, mint fogalmat, kitépték a szótáramból.

A kórházban tudtam évek óta először nyugodtan aludni. A nyolcadikon feküdtem egy nyolcágyas szobában egyedül. A legjobb barát-nőm mindennap meglátogatott. Órákon át beszélgetett velem. Mire elment, elmúlt a fájdalomcsillapító hatása. Tizenkilenc lépés volt kijutni a mosdóig. Egy hetet voltam bent. Huszonkétszer találkoztam tővel.

[a fájdalom pontos helye]

Nos, az továbbra is meghatározhatatlan.

Álmok

Az első lidérc, akit láttam

Még egészen fiatal voltam, amikor feljegyeztem az első lidércet, akit láttam. Azóta is gyakran magam elé képzelem a hideg arcát és izzó szemeit. Nem félelemből, inkább csak emlékként. A nővéremmel még egy szobában aludtunk egy régi barna ágyon, és valamiért úgy döntöttünk, hogy én a földön töltöm az éjszakát a paplanokon. Egész éjjel forgolódtam. A kék fotel mögött bújtam el, onnan lestem ki a szörnyet, aki a távolban, lila háttérben, mint egy régi filmben, vonaton zakatolt. A lény, ami zöld volt és rémes, a vonaton ült, és üldözött engem, akkor még nem tudta, hogy én az út túloldalán, a szobában a fotel mögött elbújva leselkedem. Mintha a szoba egy nyitott doboz lett volna, amiből egy teljesen másik világ nyílt elém, mint a moziban ülve, messziről láttam a helyet, ahol a szörny élt. Amikor megállt a vonat, leszállt és bement egy ódon épületbe. Már a kőlépcső tetején állt, egyszer csak rám nézett, és ordítva indult meg felém. Feltépte az ajtót, ellökte a fotelt, és ekkor felkeltem. Amikor kinyitottam a szemem, még mindig láttam a lény arcának vonásait, a szeme izzását. Ziháltam, izzadtam. Akkor nem értettem, mi történt, de a rémálmok gyakoriságával rájöttem, hogy lidércek kergetnek éjjel.

A látogató

Egyik éjjel arra lettem figyelmes, hogy az ajtó előtti padlódeszka ropog, mintha valaki ráállt volna. Amikor az ember arra gyanakszik, hogy valaki van a házban, egy pillanatra megáll az idő: levegőt nem vesz, csak fülel, szinte mindenével már arra összpontosít, hogy van-e bent valaki, és ez a feszültség addig pattan, hogy már hallani akarjuk,

hogy a szobában valóban áll valaki. Mozdulatlanul feküdtem az ágyban, füleltem, néztem a plafont, a homlokomon pedig megjelentek az izzadságcseppek. A félelem a gerincemen kezdett felkúszni, belekapaszkodva minden sejtembe, szétáradva a testemben. Megint roppant a deszka, hallottam, hogy valaki szuszog a szobámban. Mozdulni sem mertem. Lassan mozgásra készítettem a fejemet, és a sötétségben az ajtót bámultam. Egy emberi alak sziluettje körvonalazódott. Attól féltem, hogy meghallja a szívem vad kalapálását, és ebből rá fog jönni, hogy látom. Az arcát nem láttam, mégis éreztem, hogy engem figyel. Háromszög alakú felsőteste megmozdult. Az ágyam széléhez érkezett. Kiabálni kezdtem, kérdezgetni, de nem kaptam választ, mozdulni pedig továbbra sem tudtam. Egy másodpercre kiszabadítottam a karomat a félelemből, és a lámpához nyúltam. A szoba üres volt, de én nem tudtam hinni a szememnek.

Bénultság

Onnan tudom, hogy kezdődik a rémálom, hogy a paralízis táncra hív. Először a talpamat bizsergeti, majd a lábszáramon át felcsúszik a csípőmig, a hasamig, miközben belemarkol a gyomromba, a karjaimat is végigsimítja egészen a nyakamig. Az ujjaim zsibbadnak, amikor a csuklómat fogja. Mint egy szerelmes kéz, úgy markol. A gerincemen is végiggördíti a félelmet, végül az agyamig utazik az idegpályákon, majd súlyos kezével a szempilláimra is ránehezedik. Mozdulni nem tudok, a szememet nem tudom kinyitni, beszélni nem tudok, csak érzem, hogy a félelem gúnyosan ül a mellkasomon, rám nehezedik, és fojtogat. Aztán, ha a szörny figyelme egy másodpercre lankad, kikapom a kezem a szorításból, és felkapcsolom a lámpát. A paplan alá bújva remélem, hogy elment, és nem jön vissza. A lábaimat és a nyakamat mozgatom, hogy megszűnjön a görcsös érzés, így ha legközelebb megjelenik, majd elfutok.

Lecke kezdő íróknak:

*Első szabály: Ne használjunk pontosvesszőt!
A pontosvesszők transzvesztita hermafroditák,
amik az égvilágon semmit nem jelentenek.
Mindössze azt jelzik, hogy leírjuk járt egyetemre.*

(Kurt Vonnegut: A hazátlan ember)

Egy pohár vizet kérek.

A héten már kaptál.

De szomjas vagyok.

Nem tenne jót neked.

Kérek vizet.

Nem.

De.

Ha adok innod, teljesen más leszel. Minden hónapban csak egyszer kaphatsz, az elég neked.

De hát haldoklok, nem azért, hogy panaszkodjak, de valóban így van. Szomjan halok.

Besárgulsz, ha innod adok.

Nem érdekel, szomjan halok. Adj innom!

Nem.

Igazán idemáshatnál egy pohár vízzel! Nem kell hozzá sok idő. Csak elszaladsz a fürdőszobáig, megnyitod a csapot, és máris ömlik. Nem ment el a víz. Arról tudnék, ez a különleges képességeim egyike. Mindig tudom, mi történik a vízvezetékkel. Most azonkívül, hogy belülről rozsdásodnak, nincs bajuk. Szinte érzed az ízét, értsd úgy, a rozsdás ízét, mikor iszol belőle. A színén még nem látszik. Tíz évig még iható, ezért arra kérlek, adj innom.

A héten kaptál. Nem adhatok.

Ugyan, csak a lustaság beszél belőled, talán már magad is elhitted, hogy aggódsz az állapotomért. Sokszor csinálod ezt, nem? Mármost, hogy addig mondogatod a dolgokat, amíg magad is elhiszed.

Ugyan, olvastam, mit kell csinálni veled, törődj bele, hogy igazam van.

Tényleg sokszor csinálod ezt. Nem érzed soknak? Elolvasod a neten az összes elérhető cikket, aztán, mint aki legjobban végezte dolgát, mindennek a szakértőjévé válsz, majd nem adsz nekem vizet.

Lehetséges, hogy igazad van, de amilyen ügyes vagy, te is elmászhatsz a mosdóig, és megitathatnád magad.

Így győzted meg magad arról a gagyi zombis filmről is. Kíváncsiságból egyszer megnézted. Konstatáltad, hogy mennyire gagyi. Aztán a barátokkal még egyszer, ők imádták. Soha nem akartad látni ismét a filmet, mert annyira rosszak voltak a színészek, aztán mégis megnézted harmadszor is. Valami béna fickóval. Pedig se a film, se a férfi nem érdekelt. Szánalom.

Nem volt annyira rossz az a film.

A legrosszabb pedig, hogy nekem is háromszor látnom kellett, mert nem tudok annyit mozogni, mint szeretnék. Mellesleg nemcsak a színészek voltak gagyik, de benne a dalok is. Ki tesz már egy zombis filmbe zenei betétdalokat arról, hogy milyen finom a mókushús...

Nem értetted a lényegét. Épp az volt a lényeg, hogy ne embert egyenek... A mókus is ki tudja őket elégtíteni.

Engem egy pohár víz elégténe ki... Adj innom!

Nem.

Hát jó... Ott volt még az elmeegógyintézetes film is. Azt is rühelled. Nem bírod, ha valaki örültebb, mint te. Még vásznon se viseled el. Ne kérdezd, miért hívtam vászonnak a tévét, túl messze van ez attól. Régebben normális filmeket néztél, de ma már mindegyikbe ugyanaz a hülye ideológia van beleszutykolva, és te szerencsétlen, megtanultad élvezni azokat. Adj innom!

Nem tenne jót neked.

Valamiért minden egyes alkalommal elhiszed azt a számárságot, amit bemagyarázol magadnak. Nemcsak a többi ember irányába, de a sajátodba is. Emlékszel arra a masszázspárnára, amiről elhitted, hogy csodát tesz majd veled? Aztán mégsem. Adj innom!

Ugyan, maradj már!

És a vitaminok?

Hagyj!

Persze. Persze...

De nem csak ezek. Ezek apróságok. Felhalmozod őket, aztán egyszer csak kidobod, és már nem is gondolsz rájuk. Emlékszel az előbb említett fickóra? Már nem is tudom, mi volt a neve, szőkés haja volt. Elég érdektelen lóarca, te mégis elhitted, hogy érdekel, törődöttél is vele egy kicsit. Ennek eredményeként megnézted azt a kibaszott zombis filmet harmadszor is. Meg majdnem negyedszer is...

Itt van, Wikipédia, nézd!

Pont a Wikipédia?

Könnyezőpálma. Ez vagy te, bár én másnak neveznék... Az alacsony hőmérséklet és a túllöntözés együttes hatásaként gombásodás léphet fel. A pajzstetvek és a takácsatkák károsíthatják. Látod, olvasod, nem kaphatsz vizet, érted? Sokat kaptál ezen a héten, többet nem...

Én is tudok idézni, a levelem a könyvespolchoz ér... Do be do be do
Nem maradt ki az elejéről a Scooby?

Isten, adj nekem derűt és nyugalmat, hogy tudomásul vegyem mindazt, amin úgysem változtathatok, bátorságot, hogy változtassak azon, aminek a megváltoztatására képes vagyok, és bölcsességet, hogy mindig megmondhassam, mi a különbség a kettő között. Adj innom!

Látom, elérted a polc Vonnegutos részét...

Kimerült vagy és csüggedt. Miért is ne volnál? Természetesen kimerítő az, hogy folyton észszerűen akarsz átlátni egy olyan világ-egyetemet, amelyet senki sem szánt észszerűnek. Adj innom!

Ő az új kedvenced?

Mindig is meg tudtam békélni azzal, amit teszek. Hogy miként? Segített a modern ember egyszerű és általános áldása: a tudathasadás. Adj innom!

Belegondolni is szörnyű... persze szarkasztikus értelemben... leállhatsz, nem kell idézni többet. A random idézeteknek nincs értelme...

Észrevették már, hogy a legkiemelkedőbb irodalmi alkotások – a *Moby Dick*, a *Huckleberry Finn*, a *Búcsú a fegyverektől*, a *skarlát betű*, a *bátorság vörös kokárdája*, az *Iliász* és az *Odüsszeia*, a *Bűn és bűnhődés*, a *Biblia* és a *könnyűlovasság támadása* – mind arról szólnak, hogy mekkora szívás embernek lenni? Adj innom!

Elmondanád, mi értelme van mindennek?

Nem tudom... Nem én beszélek egy filodendronnal...

Talán mégis kaphatsz vizet...

A schwarzwaldi

Szereplők

PINCÉR – 56 éves köpcös férfi

ILONKA – 65 éves ősz néni

JULI – 25 éves lány

ATTILA – Ilonka fia, 35 éves

1. SZÍN

Szín: egy cukrászdában vagyunk. Egy előkelő öregasszony ül az asztalnál, az asztalon egy vörös rózsza, egy kalap, előtte tortaszelet, de nem eszi, kávé, de nem issza, folyton az óráját nézi, szembetűnően vár valakire. A pincér a háttérben törölget, poharakat emelget a fény felé, újra és újra eltörli őket.

PINCÉR Na, Ilonkám, nem jön?

ILONKA Maga csak hallgasson.

PINCÉR Hallgatok, hallom, hogy vár. Idehallani a ketyegést, ahogy a fejében számolja a percek. Kezdje meg a tortát.

ILONKA Hallgasson már! Nem eszek, amíg nem ér ide.

PINCÉR Babonás, mi? Én a maga helyében már megettem volna azt a schwarzwaldit, már csak az idegesség miatt. Meg evés közben gyorsabban múlik az idő.

ILONKA *(sóhajt)*

PINCÉR Mikor jön a hét óra, én már úgy mennék haza, hogy muszáj egyek egy fánkot. Attól mintha gyorsabban múlna az idő. Az ember mégiscsak rág, nyel, ilyenek. Úgy könnyebb várakozni.

(Törölget, hallgatnak.)

PINCÉR Aztán fél nyolckor muszáj megkezdenem az első krémet.

Hallja, na azt nevezem én olvadásnak, amit az a krém csinál az ember nyelvéen. Tiszta erotika, már ha szabad ilyet mondanom.

ILONKA Hallgasson már, így nem tudok koncentrálni.

PINCÉR Tán ennyire izgul? Jaj, Ilonkám, ez a szerelem nem egy könnyű dolog... Remélem, most olyan fog jönni, aki leveszi a kis lábacskaíróról magát. Nehéz ebben a mai világban. Az ember már csak a krémesben tud bízni igazán. A krém olvadásában.

ILONKA Hány óra?

PINCÉR Mindjárt öt. Még pár perc. Maga olyan kis tüchtig, Ilonkám, mindig előbb jön. Magának kéne váratnia ezeket a jelölteket. Hadd tudják, hogy maga úrinő.

ILONKA Az rajtam látszik, hogy úrinő vagyok. Azért nem kések.

PINCÉR Egy úrinő nem schwarzwaldit eszik. A maga helyében én egy islert rendeltem volna. Na, az olyan kemény, mint az úri idők voltak. Egy isler az már mutatja, hogy az ember kemény, egyenes, de krémes, ha úgy tetszik neki. Már ha nem száradt ki a piskóta közt a krém. Vannak olyan cukrászatok manapság, ahol csak lek-várt kennek az islerbe...

ILONKA *(félbeszakítja)* Jaj, hallgasson már, de tényleg. Nem tudok így összpontosítani. Nem akarok hibázni. Annyit vártam már, annyit kerestem már. És egyik sem volt eddig még csak kielégítő sem. Ennek most sikerülnie kell.

PINCÉR Ne izguljon! Az izgalom csak megöli a szerelmet. Nyugodtnak kell lenni, viccesnek. Mosolyogjon. Na, próbáljon meg mosolyogni!

ILONKA *(fánnyaral elmosolyodik)*

PINCÉR Na jó, inkább hozok egy islert magának. Ne erőltessük... Az isler amúgy is illik a kalapja színéhez.

ILONKA *(sóhajt)*

(Nyílik az ajtó, egy fiatal lány lép be, a kezében vörös rózsza. Ilonka meglátja, hátrasimítja a haját, megköszörűli a torkát, és előkelő mozdulattal felemeli a vörös rózsát.)

JULI *(meglepi az öregasszonyon, leül egy másik asztalhoz)*

ILONKA Julika?

JULI *(megrökönyödve)* Igen?

ILONKA Maga Hámora Júlia?

JULI Igen, én vagyok.

40 ILONKA Üljön át ide, magát várom.

JULI Öööö... ez valami tévedés lesz...

ILONKA Nem, nem. Üljön csak át ide hozzám, aranyos.

JULI Nem, nem ülök. Várok valakire.

ILONKA Maga rám vár.

JULI Nem, én nem.

ILONKA Aranyos, higgyen nekem.

JULI Hát, kedves a néni, de ez valami félreértés.

ILONKA *(negédesen mosolyog)* Neeem, Julikám, nem. Na üljön már ide, ne legyen ilyen szégyenlős!

JULI Dehogy ülök. Fúj! És honnan tudja egyáltalán a nevemet?

ILONKA Hát magára várok, nem érti, üljön már át ide. Ez a hülye pincér mindenkit kihallgat.

PINCÉR Hallottam!

JULI Ne haragudjon, nekem egy Gorzon Attila nevű FÉRFIVAL lenne találkám.

ILONKA Igen, az én vagyok.

PINCÉR *(jelentősegteljesen köhög)*

ILONKA Fintorog. Jó, nem én vagyok, de én jöttem helyette. Attila a fiam.

JULI Öööö... és magát küldi a vakrandira? Asszem, nekem mennem kell...

PINCÉR Ne siessen, még nem is rendelt semmit. Egy kis kávé? Is-lert? Krémest? Van fánkunk is. Ugye, Ilonkám, milyen jó itt a mázos fánk nálunk? *(Kacsint)*

ILONKA Üljön le, nincs baj. Na, üljön már át ide hozzám. Ne az egész cukrászda előtt kelljen magyarázkodnom.

PINCÉR Nincs is más vendégem magukon kívül, Ilonkám. Mondja nyugodtan, én már úgyis tudom, miket fog mondani.

ILONKA *(a Pincérhez)* Jaj, hallgasson már! *(Julához)* A fiam nem tudott eljönni. Nagyon elfoglalt úriember. Üdvözetét küldi, és kéri, hogy ne haragudjon, de fontos elfoglaltságai miatt nem tud ma délután jelen lenni, mindazonáltal nagyon szeretné közelebbről megismerni magát. Ezért küldött el engem.

JULI Azt hiszem, hogy nekem mégiscsak mennem kéne...

PINCÉR *(rosszallóan)* Nahát...

JULI *(magyarázkodva)* Sok a dolgom.

ILONKA *(mint egy tanító néni)* Na, üljön már át ide hozzám, aranyos, és megbeszéljük az egészséget. *(A Pincérhez)* Maga meg hozzon egy schwarzwaldit a kisasszonynak is. És kávé.

JULI Nem kérek kávé. Nem kávézom.

ILONKA Milyen tüneményes! Ennek örülök. Valami teát esetleg?

JULI *(megörül a dicséretnek, de azért még bátortalanul)* Limonádét...

ILONKA *(összecsapja a kezét)* Gyönyörű! Azt hiszem, ez egy jó kezdet. Na, üljön ide, és meséljen kicsit magáról!

JULI *(átül, vigyorog zavartan, tördeli az ujjait)* Hát mit mondjak?

ILONKA Hát, először is, hol ismerte meg a fiamat?

JULI Arra a hirdetésre jelentkeztem, amit Attila adott fel a Nők Lapjában.

ILONKA *(bizalmasan mosolyog)* Ahá, szóval a hirdetés...

JULI Igen. Olyan romantikus volt. Hogy is írta? „Ahol a tenger az éggel összeér, s a két kék egymásba karol, találkozzon ott lelkünk valahol.” Szerintem ez gyönyörű.

PINCÉR *(hozza a megrendelt dolgokat, mosolyog)* Az. Pont mint egy oroszkrémtorta. Olyan viharosak ezek az érzelmes megfogalmazások.

JULI *(ábrándosan)* Igen. Nagyon megtetszett. Tudják, szeretem a tengert. Bár még sosem voltam, de anyám egyszer volt, és elmesélte, milyen. Hát ilyennek képzelem én is, hogy két lélek találkozik. Olyan szép hirdetés volt. Rögtön megtetszett. Még lúdbőrös is lettem, ahogy olvastam. *(Ilonkához)* Hát nem szép?

ILONKA Dehogynem. Én írtam.

JULI Tessék?

ILONKA Jaj, ne értsen félre. A fiam nagyon elfoglalt. Nincs ideje mindenre. Persze én támogatom, ahogy csak tudom. Próbálok segíteni, ahol csak tudok. Tudja, hogy több ideje jusson az alkotásra.

JULI Akkor ezt nem is Attila írta, hanem maga?

ILONKA Hát, a tehetségét azt tőlem örökölte. De ne féljen, ezek Attila gondolatai, és a hirdetés is Attila ötlete volt, csak nem volt ideje megfogalmazni, mert éppen alkotott. Tudja, nagy felelősség ez. Neki is, nekem is. Az idő meg csak múlik, rohan, rohanunk mi is. Ez csak részletkérdés, hogy ki ír meg egy hirdetést, ki adja föl. A lényeg az eredmény. Nemde?

JULI *(bizonytalanul)* Hát, de...

PINCÉR Na, egyen egy kis svarcit, az megerősíti a szívet.

JULI Eszek, igen...

ILONKA *(kotorászik a táskájában)* Na és mondja csak, Júlia, hány éves is maga?

JULI Én? Hát huszonöt leszek a jövő hónapban.

42 ILONKA Aha... és milyen magas?

JULI (*megütkezve*) 172 cm.

ILONKA (*előhúzza a táskájából egy füzetet*) Na megvan! (*kinyitja, és írni kezd bele*) Szóval 25 és 174.

JULI 172.

ILONKA Jaj, bocsánat! (*Írja*) 172 cm. Jól van, az épp jó. Az én fiam 178. Megnyugodhat, bír magassarkút hordani majd mellette. (*Rákacsint Julira*) Az nem egy elhanyagolandó szempont, nem? (*Az asztal alá néz, Juli cipőjét kémleli*)

JULI (*szégyenlősen*) Igen, szeretek magassarkúban járni.

ILONKA Csak ne túl magasakat vegyen. Káros a bokának, meg az ronda, ha magasabb a nő a férfinál. Hat centi a maximum. Ezzel kiegyezik?

JULI Hát ki...

ILONKA (*kipipál valamit a füzetben*) Remek! (*Olvas, bogarássza, mi van a füzetbe írva*) És mi a foglalkozása, kedves Júlia?

JULI Hát, én angoltanár vagyok.

ILONKA Fenomenális! Én is tanítottam. Én zongoratanárnő voltam. A fiam tőlem örökölte a zenei tehetségét is. (*Meghatódva bólogat*)

JULI Az jó...

ILONKA Általános iskola? Nyelviskola?

JULI Hát, egyetemet végeztem...

ILONKA De hol tanít?

JULI Iskolában. Mármint nyelvviskolában.

ILONKA Az nem olyan nagy baj. Jó lesz. Szeret sportolni?

JULI Hát, sajnos, kevés időm jut rá...

ILONKA Maga tökéletes. Az én fiam utál mozogni. Ha tehetné, szerintem meg se mozdulna. Talán jót is tenne a művészetének...

JULI Attila mivel foglalkozik?

ILONKA (*erőltetett mosollyal*) Előbb én kérdezek. Attila elfoglalt művész. Majd erről később, jó? Hol lakik?

JULI Albérletben.

ILONKA Penzió?

JULI Az mi?

PINCÉR Panzió. Ma már nincs ilyesmi. Koszt-kvártély, tudja?

JULI Nem, egy üres lakást bérelek. De már vettem bele pár bútort.

Meg anyámtól is kaptam egy kredencet. Szép darab.

ILONKA (*felírja*) Antik bútor... Önálló...

JULI Attila hol lakik?

ILONKA (*türelmetlen mosollyal*) Psszt... És el tudja tartani magát? Mennyi nagyjából a fizetése?

JULI Ne haragudjon, de ez így nem megy. Én is akarok valamit megtudni a maga fiáról. Nem akarok magamról beszélni, amíg nem tudom, hogy ő milyen. Van képe róla?

ILONKA Ez így nem fog menni...

PINCÉR Igaza van Julinak, Ilonkám. Mondjon maga is valamit már az Atiról!

ILONKA Maga csak ne atizza a fiamat, és hallgasson! Ott az a két pohár még amúgy sem csillog, foglalkozzon azokkal. (*Sóhaj*) Hát jó (*Negédesen*) kedves Julika, akkor beszélek én is. Bontsuk meg a rendet. Én egy felvilágosult asszony vagyok, aki rugalmas is tud lenni, ha nagyon kell. Mondjuk ritkán kell, de mindegy... Az én fiam? (*Meghatottan*) Az én fiam nagyon nagy művész. (*Révedezve hallgat*)

JULI De milyen művész?

ILONKA (*sóhaj*) Hát polihisztor. A maga nemében. Zenét ír. Az ideje nagy részében zenét ír. De foglalkozik irodalommal is. Nemcsak dalszövegeket szerkeszt, de ír, saját verseket is. És egyszer faragott egy szobrot is. Az azóta is éke a kertemnek.

JULI Ó, na hát, milyen sokoldalú!

ILONKA Igen. Általában csak dúdol, dúdol, veri a taktust a kezeivel még a konyhaasztalon is, evés közben. Mindig csak dúdol. Az egész élete egy nagy komponálás. Nagyon tehetséges.

JULI De milyen dalokat ír?

ILONKA Általában operát. De magyar operát. Számára nevetséges, hogy olasz vagy német nyelven énekeljenek. Igazi magyar operákat ír. Először is ott van a Szilvafa árnyékában című, ami egy romantikus tragédia. Aztán ott van a Télkert című operája. Nagy álma, hogy balettot készítenek belőle egy nap. És tavaly fejezte be a Grandissimót. Az is egy magyar opera. Egy Olaszországba látogató szerelmes magyarról szól, aki az olasz nők gyűrűjében is az ő Katinkájára tud csak gondolni, és visszavágyik a Hortobágyra. Nagyon izgalmas. Most épp a Kiskertünk virágai című művén dolgozik. Ez egy gyermekopera lesz. A maga nemében az egész világon egyedülálló. Pont mint az én fiam is... (*Könnyeit törölgeti, majd, mintegy panaszkodva*) Nagyon tehetséges.

JULI És hol játsszák az operáit? Nagyon szeretem az operákat! A Pillangókisasszony a kedvencem.

ILONKA Maga egy földre szállt angyal! Szereti az operákat! Juli-
kám, maga tökéletes!

JULI Szóval, játsszák az Operában a darabjait?

ILONKA (*késérően*) Nem becsülik őt eléggé meg.

JULI De játsszák a darabjait?

ILONKA Most épp egy remek ajánlatra vár. De érzem, most beindul
a szerencsesorozat. Itt van maga, maga az első jel szerintem. Most
már érzem, hogy minden rendben lesz. Átjön, megismeri Attilát,
és szerintem csak pár hét, és az az ajánlat is bejön az új operára!

JULI Remek!

PINCÉR Hát, ez valóban az!

ILONKA (*sziszegve a Pincérhez*) Kussoljon! (*Juli felé*) Sajnos, nem be-
csülik meg eléggé a fiamat. És ez rosszul is esik nekünk. Neki is,
nekem is. Én belülről szenvedek, mint egy nyúzott nyúl. Fáj. Fáj
ez egy anyának. Hogy a fia tehetsége csak hever parlagon, s nem
jön annyi visszajelzés, mint amennyit megérdemelne ez a gyerek...

JULI Igen, ez a mai világ... Ezek szerint őt sem érti meg a saját kora.

ILONKA Igen. De ő rendületlenül dolgozik.

JULI Milyen hősies.

ILONKA Az. (*Megrázza magát, tárgyilagosan folytatja*) És könyvet
is írt.

JULI Nahát, milyen sokoldalú. Szeretem a könyveket!

ILONKA (*bólogat*) Helyes... Julika, maga milyen helyes!

JULI (*egyre boldogabb*) És miről írt könyvet?

ILONKA (*drámaian*) A háborúról.

JULI Jaj, istenem! Melyikről?

ILONKA Az 1848-asról. De megpróbált egyfajta párhuzamot vonni
a tatárjárás, az 1848-as szabadságharc és az első világháború kö-
zött. Többek között erről szól a regény. A mellékszál a legizgal-
masabb. Tudományos kutatásokat is végzett, hogy milyen dalokat
énekelték, hallgattak a kurucok, a labancok, a tatárok és az antant
szövetség katonái.

JULI Milyen összetett és komoly téma!

ILONKA Komplex.

JULI És ezt a könyvet meg lehet venni valahol?

ILONKA Még folynak a tárgyalások a kiadókkal. Több kiadó is szó-
ba jött már. De nem akarják eléggé megbecsülni az én tehetséges
fiamat. Nem akarnak elég pénzt adni azért a remekműért. Szóval,
még tárgyalok velük.

JULI Maga tárgyal velük?

ILONKA Afféle menedzser vagyok... Muszáj. Tudja, drágám, az opera, a sok elfoglaltság... Egy új szobron is töri a fejét az én fiam. Meg hát ki is fáradt a regény megírásában. Sokat kutatott szegénykém, tudja, a zenék miatt. Nem könnyű a tatárok zenéjét kutatni...

JULI *(elszégyelli magát)* A tatárok zenéje biztos izgalmas lehet.

ILONKA Az, bizony az. *(Eltöpreng, majd boldogan)* Tudja mit, Júlia, ne halasszuk ezt tovább. Én már megbizonyosodtam arról, hogy maga éppen illene az én kis művész fiamhoz. Jöjjön, menjünk haza hozzánk, és ismerjék meg egymást az én Attilámmal!

JULI *(gyanakvóan)* De hát nem azt mondta, hogy elfoglalt.

ILONKA Minden más várhat, az alkotást félre tudja tenni. Majd én megmondom neki, hogy maga milyen különleges kis teremtés. Nekem maga nagyon ínyemre van. Ilyen menyről álmodtam világéletemben, mint amilyen maga, drága Julikám.

JULI Hohó, nem gyors ez egy kicsit, néni?

ILONKA Jaj, ne légy már ilyen távolságtartó. Nyugodtan szólíts csak Ilonka néninek. Én meg tegezlek majd. Az olyan közeli, igaz? És ezentúl ne úgy köszönj, hogy jó napot, hanem légy bizalmasabb, oldottabb. Nyugodtan mondd, hogy csókolom! Jó? Na, erre kocintsunk!

(Koccintanak a kávéval és a limonádéval.)

ILONKA Szervusz, Julikám!

JULI Csókolom, Ilonka néni!

ILONKA Na, induljunk!

2. SZÍN

Szín: Attila szobája. Attila az ágyban fekszik, állig betakarva, fején borogatás. Körülötte rengeteg könyv, gyűrött újság, kották, koszos tányérok, poharak, üres borosüvegek. Attila alszik, de nem horkol. Az ajtón belép Ilonka és Juli.

ILONKA Hát itt volnánk. De halkan, ahogy látom, épp alkot.

JULI Ez alszik, nem?

ILONKA *(idegesen Julihoz)* Pssst! Ne beszélj. Majd én kezdem.

JULI Oké, Ilonka néni.

ILONKA Na, ennyire azért ne légy közvetlen, rendesen beszélj. *(Ingatja a fejét, majd odalopakodik Attilához és ébresztgetni kezdi, tündé-*

ri hangon) Attilám! Kis Mozartom! Ébredj fel! Nézd, kit hoztam neked. Egy anygallal találkoztam, és szeretném, ha megismernétek egymást.

ATTILA Nem akarok megismerkedni senkivel.

ILONKA Na, ne légy már ilyen kis dacos. Itt áll. Hallja, amit mondunk. Nyisd ki a szemed.

ATTILA Anya, hagyjál már ezekkel a te anygalkáiddal, aludni akarok. Megint schwarzwaldizni voltál, mi? Nem érdekelnek ezek a nők, nem érted? Komponálok. Nem érek rá. Menjetek ki!

ILONKA Nehéz egy komponistának. Épp alkot. A fejében szól a zene, gondolom.

JULI De hát a randevú meg volt beszélve, mi az a schwarzwaldizás?

ATTILA *(felül, végigméri Julit, mosolyogva)* Anyám mindenáron férjhez akar adni engem. Mármost meg akar nősíteni. Hetente egyszer elmegy valami hülye cukrászdába, schwarzwald tortát rendel, és nőket csíp föl nekem. *(Mérgesen, anyjához)* Mert azt hiszi, hogy herélt vagyok, és nem tudnék magamtól nőket felszedni!

ILONKA Édes kisfiam, ne idegeskedj, és ne idegesíts fel engem se. És ha már ilyen paprikás hangulatban vagy, azért emlékeztetlek, hogy már négy hete nem tetted ki a lábadat a házból. Hol tudnál te nőket felcsípni? Legfeljebb akkor látsz nőket, ha kinézel a fürdőszoba ablakán, és véletlenül arra jár egy nő.

ATTILA Anyám, tényleg... Hagyjál már. *(Julához)* Te is schwarzwaldit ettél?

JULI Azt hittem, hogy én veled levelezek. Egy hirdetésre jelentkeztem. Amiben írta, hogy a tenger az éggel...

ATTILA Hirdetés... Hát el se hiszem... Anyám, nekem erre nincs időm. Be kell fejezzem az operámat.

ILONKA Legalább kicsit beszélgessetek. Addig én hozok egy kis limonádét. *(Attilához)* Imádja ez a lány a limonádét. A cukiban is azt rendelt.

ATTILA Az idegeimre mész...

ILONKA Ül le, Julikám, mindjárt jövök.

JULI De nincs is hova leülni.

ILONKA Ül ide Attilához az ágyra.

ATTILA Édes istenem...

(Ilonka kimegy, Juli tanácstalanul áll. Attila elkezd mosolyogni rá, majd megpaskolja a pokrócot, jelezvén, Juli üljön le hozzá. Juli leül.)

ATTILA Szóval, téged nem rémisztett meg az anyám?

JULI Hát, őszintén... Szerettem volna elszaladni, mikor kiderült, hogy ő jött el helyetted a randira. Megmondta, hogy a hirdetést is ő írta.

ATTILA Az életben nem hirdetném magam újságban.

JULI Nem?

ATTILA Nincs nekem arra szükségem.

JULI Van barátnőd?

ATTILA *(sértetten)* Most épp nincs. De szokott lenni.

JULI Értem. *(Csönd)* Olyan furcsa ez az egész. Anyukád annyit mesélt rólad, hogy már olyan, mintha ismernélek...

ATTILA *(ravaszul mosolyog, felül az ágyában, közelebb húzódik a lányhoz)* Ismersz?

JULI Hát, olyan...

ATTILA *(egyre közelebb húzódik Julihoz)* Olyan, mi? Miket mondott neked anyám?

JULI Hát, hogy operákat írsz...

ATTILA *(közeledik Julihoz, simogatja a karját)* Írok, írok. És még?

JULI *(kényelmetlenül érzi magát, de hagyja, hogy Attila közeledjen)* Hát, hogy magyar operákat írsz...

ATTILA *(Juli nyakába hajtja a fejét)* Magyarokat, igen...

JULI Meg hogy könyvet írtál a háborúról meg a tatárok zenéjéről...

ATTILA *(öleli Julit)* Írtam...

JULI *(zihálva)* Meg hogy nagy művész vagy, akit nem ért meg a kora...

ATTILA Nem, nem ért meg... *(Lassan a takaró alá húzza Julit, ölelkeznek)*

(Ilonka bejön a szobába, kezében tálca, rajta három pohár limonádé, látja, a fiatalok mit csinálnak, leteszi a tálcát, az ágy végébe ül)

ILONKA *(elkezdi rendezgetni a takarót a fiatalokon)* Ugye, milyen kényelmes ez az ágy? Külön rendelttem a fiamnak Svédországból.

JULI Jaj, Ilonka néni, visszajött? Úristen. Nekem mennem kéne. Én nem is szoktam ilyet csinálni, jaj, Attila, engedj el...

ATTILA *(húzza vissza)* Maradj, maradj, semmi baj.

JULI Nekem mennem kéne.

ILONKA Várj még, tényleg maradj. Hova sietsz? Az előbb szolt át Jolika a szomszédból. Mondtam, hogy itt van a menyjelőltem. Átjönne megismerkedni veled ő is. Mondtam, hogy milyen kis tündérlány is az én fiam szerelme.

48 JULI Na de néni, kérem... Attila, jaj, ne, tovább már ne...

ILONKA Mondtam már, hogy ne légy ilyen bizalmatlan. Nyugodtan szólíts Ilonka néninek.

JULI Nekem mennem kell. *(Elkezd kibontakozni Attila szorításából)*

ATTILA Ugyan, maradj. Jolika félig vak, mire idetalál, este lesz, addig végzünk te meg én. Anyám, hozz még limonádét vagy kekszet vagy valamit. Na, menj már. Judit, vagy hogy is hívnak, te meg maradj....

JULI *(kiugrik az ágyból, rendezgetni kezdi magán a ruhát)* Hát... ilyen én... mennem kell! *(Kiszalad)*

ILONKA *(betakargatja Attilát)* Eh, ezek a mai feslett lányok. Senkiben sem tud megbízni az ember... Kisfiam, ne veszítsd el a reményt. Jönni fog az igazi majd.

ATTILA *(hagyja magát betakargatni, de dühösen kiabál)* Mindenkit elmarsz mellőlem!

ILONKA *(enyhítően)* Jönni fog az igazi. Meglásd! Érzem, most már be fog indulni minden. Kiadják a könyvedet, megveszi a Kiskertünk virágait az Operaház, tódulni fognak a gyerekek az Operába.

ATTILA Sosem hagysz nyugodtan élni, se alkotni, az idegeimre méész!

ILONKA Jövő héten is elmegyek a cukrászdába, schwarzwaldit rendelék majd, és előbb-utóbb megtaláljuk a megfelelő lányt. Nem kell idegeskedni.

ATTILA Nem kell, mi?

ILONKA Te csak komponálj!

Függöny

Regionális posztapokalipszis

Klájó Adrián munkáiról

Klájó Adrián az újvidéki és a budapesti sikereit főként az olasz Arte Povera és a francia *recup'art* jegyében alkotott, talált tárgyaival érte el. A geometriai képzőművészet jellemvonásait magukon viselő műtárgyak mindegyike hasonló kidolgozás mentén épül fel, ugyanis a különféle anyagok és felületek, a képzőművész egységes jelzései mentén veszítik el eredeti rendeltetésüket. Viszont alkotói tevékenységének egyik rejtett szakaszát a figura igénye határozza meg. Ezek a képek a ritkán kiállított munkák közé tartoznak, főként a vázlatfüzeteiben, kollázsain szerepelnek.

Az újrahasznosított objektetek kidolgozása közben is foglalkoztatják a művészt a darabjaira hullott, értékeit veszített világ terei, szereplői, történései.

A pálya elején felvázolt tanyavilág neorealizmusa mára már vészjósló mágikus realizmussá érett. A legújabb képeken a figurák, a természetes környezetüktől szegregáltan, posztapokaliptikus régiókban helyeződnek el. Monumentális fémkonstrukciók által vezérelve dolgoznak a vidék munkásai. A hatalmas fémszerkezetek közelében az idő lelassul, és a tömegvonzás arányai módosulnak. A környezet parányi részecskéi, a házak, az állatok és a fák, egy irdatlan erejű és nagyságú bálvány felé sodródnak. Önmagukba roskadnak, a fellegekbe emelkednek, a szerkezet generálta vörös és kék elektromos nyalábok közé. Nincs már burok, ami védelmezné a vidéket. Egy másik világ épül, máshol, felettünk. A hatalmasabb felé emelkedve az „ittlétés” monotonitását átveszi az „elmozdulás” tevékenysége. A jelen hiányában csak a múlt vagy a feltételezett jövő a mértékadó. Ezt a fajta időbeli ellentmondást jól példázza az a jelenet, amelyben a kendős, falusi asszonyok csoportos délibábja rabszolgaként robotol a

fejlett technológiai tudást magában hordozó szerkezet uralma alatt. Részben Anselm Kiebertől származnak ezek az inspirációk. Kiefer grafikáinak lőfejei, a Rajnából kimagasló szerkezetei, a természet fölé emelkedő technológiai ellenpontok momentumai is mind részei a vajdasági művész látásmódjának.

Szeifert Judit szerint „a kortárs (magyar) képző- és iparművészetben, valamint az irodalom és a zene területén is széles körben megfigyelhető, hogy az alkotók művészeti példáért, illetve inspirációért a múltba nyúlnak vissza. A radikális archaizmus fogalomkörébe sorolható alkotói attitűd jellemzi a kortárs művészet több alkotóját is. Ide sorolhatók azok a művészek, akik idézetszerűen használnak fel festészeti és műfaji módszereket, vagy régi művek (festmények, grafikák, illetve plasztikák) kompozíciós elemeit, képtárgyait.”¹

Klájó „radikális archaizmusa” az újabb, figurális alkotásokon Vajdaság „helyi színeiből” és a tanyavilág-ábrázolások töredékeiből építkezik. Papp Dániel bácskai tündérkastélyát réges-régen elnyelte a zsíros, fekete bácskai termőföld. Az itt gyökerező emberek sem képesek meglátni már. A képek alapozásai is piszkos, zavaros maszatolások, pocsolyák.

A sárga-fekete sorozatokon Nagyapáti Kukac Péter burjánzó nagygazdaságai és az ezeket életben tartó családok mindennapjai, Klájó értelmezésében, az apokalipszis sárga égboltjai alatt zajlanak. A gabonátárolók szállázott szerkezetei pedig, mint a jéghegy csúcsai, a táj felszínén ragadtak, egy letűnt korszak régészeti leleteiként.

---

¹ Szeifert Judit: Soutine által szabadon. Szikszai Károly Soutine-átiratai. In: *Új Művészet*, 2008. november, XIX. évfolyam, 11. szám, 18.

A nincs tagadása,

avagy a *trash art* mint új művészeti szubkultúra a vajdasági magyar
művészeti szcénán

A művészek szűkölködésének és leleményességének kettőse óhatatlanul azzal a kényszerítő erővel hat, hogy az alkotó – belső készletét kielégítendő – mindent felhasználjon maga körül az alkotófolyamataihoz. Ez lehetett az egyik mozgatórugója annak a jelenségnek, amely – a XX. század első felének avantgárd izmusai, majd a második felének neoavantgárd korszakában megjelent művészetfelfogásból – végül a posztmodern (utáni) művészet egyik alaptézisének, a progresszív művészetfelfogás és az antiművészet ötvözetének kialakulásához vezetett. Vagyis életre hívta a mindenkori újtó szándék és a tagadás különös teremtményét, egyszersmind új műfajokat gerjesztett. Valahogy így keletkezhetett a *kollázs*, az *asszamlázs*, az *art povera*, és később ezeknek a kezdeti, tartózkodó irányzatoknak egy mélyebb, egyértelműen radikálisabb szintjén a *trash art* is.

A *junkculture* (hulladékkultúra) kifejezés eredetileg Lawrence Alloway amerikai kritikustól származik. Szintén neki köszönhetjük a *masspopular art* (népszerű tömegművészet) terminust is. A *junkculture* arra a jelenségre reflektál, amely a modern tömegtársadalmak fogyasztói mechanizmusai által elhasznált tárgyakból, hulladékokból készült művek köré épült.¹ Nem egy új szemléletről van szó tehát, amikor szemétművészetről beszélünk, hiszen már az ötvenes-hatvanas években is voltak képviselői a tendenciának, igaz, általában ideiglenes kitérőt jelentett mindössze az egyébként számos más műfajjal is kísérletező művészek körében.

A szemét felhasználásának, vagy pontosabban újrahasznosításának kétféle módja van: végigvinni a tárgyat egy olyan metamorfózi-

son, melyen keresztül gyakorlatilag lebomlik nyersanyaggá, és teljesen új tárgy készülhet belőle (recycling), vagy új funkciót adni neki nagyjából abban a formában, amelyben begyűjtöttük (upcycling). A trash artban a hulladék művészi feldolgozása ez utóbbihoz áll közelebb, hiszen általában tételesen felismerhető, milyen elemekből épült az alkotás. A tárgy elveszíti eredeti funkcióját, és pusztán konstruktív elemként épül be a műbe. De előfordul, hogy az adott hulladékfajtából éppen annak „eredeti”, rendszerint túlméretezett állapotát mintázzák meg.

Ami az egyik ember számára szemét, az a másiknak valóságos kincs, hiszen utóbbi rendelkezik azzal a képességgel, hogy azonnal másik dimenzióba helyezze a szóban forgó tárgyat, és új kontextusban lássa azt. *Trashtotreasure* (Szemetet kincské). Az amerikai művészeti szcénán szinte brandként használják ezt a szlogent. Több mint egy évtizede rendeznek kiállításokat ennek a gondolatnak a szellemében. A tárlatsorozat egyik emblemikus alkotása Kim Simon nevéhez fűződik, aki 2017-ben mintegy 7000 osztrigakagylót használt fel, hogy elkészítse hatalmas szobrát *The World is your Oyster* (A világ az osztrigád²) címmel.

És bár továbbra is az Egyesült Államoknál tartunk, nem kell vakon keresgelnünk ahhoz, hogy megértsük a trash art lényegét, hiszen a Vajdaságban is nyomon követhetjük egy olyan művész munkásságát, aki ezt a műfaji nyelvet választotta mondandójának közvetítőjeként. *Sinkovics Ede* művészetének utóbbi néhány évében rezidens alkotóként a magyar származású amerikai hulladékfeldolgozó magánvállalkozó, Tom Szaky cégénél, a TerraCycle-nál dolgozik. Feladata vizuális arculatot teremteni a szemétnek, vagyis művészi alkotást készíteni egy-egy hulladékfajta felhasználásával. Az emberek ugyanis – Amerikában sem külön módon – elképesztően felelőtlenül viszonyulnak a szeméthez. Eszükbe se jut végiggondolni, mi lesz azzal a temérdek holmival, csomagolóanyaggal és műanyaggal, amelyet saját kényelmük miatt halmoznak fel, majd fizetnek inkább többet, csak ne kelljen látniuk a maguk után hagyott romokat.

A TerraCycle projektje éppen erre a felelőtlenségre kíván reflektálni azáltal, hogy műalkotásként szembesíti a fogyasztókat azokkal a termékekkel, amelyeket ők maguk éltek fel. Így készült el példá-

---

² Allúzió: „Úgy osztrigám a nagy világ legyen, mit kardommal nyitok ki” (W. Shakespeare: A windsori víg asszonyok).

ul *Lincoln, a fenntartható republikánus* portréja cigarettacsikkékből; a Szabadság-szobor mintájára a *Total szobor* fogkrémtubusokból és fogkefékből; a *Megilletődve* elnevezésű, másfél méteres, dugóhúzót ábrázoló szobor parafából; vagy a *Gumifánt* című elefántábrázolás gumiabroncsok és gumiszőnyegek felhasználásával.

Sinkovics tevékenysége viszonylag transzparens a vajdasági művészek ifjabb generációja előtt, hiszen rendszeresen számol be aktuális munkáiról, és talán nem túlzás azt állítani, hogy tevékenysége valamiféle példaképpel szolgálhat sokak számára. Persze ez önmagában nem jelentene különösebb inspirációt, ha nem egy, az irányzatra eleve fogékony nemzedékről lenne szó. Ehhez nyilván látni kell a hulladék kínálta lehetőségeket, vagyis egészen pontosan sokkal szabadabban kell keresni a megvalósítani kívánt alkotás építőelemeit, nem elzárkózva az olyan egészen alternatív megoldásoktól sem, mint a szemét.

Az imént ugyanebben a kontextusban – az anyaghasználattal kapcsolatban – úgy fogalmaztam, a trash art az applikációs művészet egy radikálisabb szintjén valósul meg, de nemcsak az anyaghasználat, hanem maga a koncepció szempontjából is. Az, hogy miként terjed ki a művészek eszköztárának spektruma, és hogyan keresik egyre szélesebb körben a nyersanyagokat, míg végül a „szemetesbe nyúlnak”, paradox módon az alkotói evolúció csúcsaként, a felszabadulás tanúságaként figyelhető meg.

Számos találgatás tárgya lehetne, hogy mégis miben rejlik a vajdaságiak vonzódása a szeméthez. Vajon azért van ez, mert annyit nélkülöztünk már, hogy félünk a hiánytól, még ha nincs is szükségünk az adott tárgyra? Esetleg olyan értéket látunk a kidobott holmokban, amik többet jelentenek nekünk, mint együtt élni a tudattal, hogy guberálnunk kell érte? Mondjuk a kilencvenes évek Jugoszláviájában felnőtt generáció számára nem lehet túl idegen ez a kompromisszum. Talán éppen ezért más a Vajdaságban – de mondhatnám azt is, Közép-Kelet-Európában – felnőtt emberek viszonya a használt tárgyakhoz, mint a nyugatiaknak, mert valahogy normális a jelenlétük, és mint ilyen, a(z el)használt tárgy betöltendő szerepe fontosabb, mint az, hány kézen ment át, vagy honnan származik. Vagy egyszerűen egy globális trend hatását érezzük, ami révén a fenntarthatóság hangsúlyosabb szerepet kapott?

Ezt valószínűleg minden érintett egyénileg megválaszolhatná, és még komplexebb képet kapnánk, mindenesetre végigtekintve az elmúlt évek képzőművészeti termésén Vajdaságban, konstatálhatjuk, hogy a

trash art műfaja egyre elterjedtebb az ifjú vajdasági művészek között. Mind a temerini TAKT művésztelepen, mind a kishegyesi Dombos Visual alkotói köreiben felfedezték az irányzat sokoldalúságát, illetve a benne rejlő izgalmakat. 2018 júniusában pedig szintet lépett a hulladékművészetben egy vajdasági delegáció, amelyik megnyerte a gödöllői Nemzetközi Természetfilm Fesztivál kísérőprogramjának, a Trash Art Magyarország kiállításnak apropóján rendezett versenyt.

Bácska Sensitive – ez volt a négyfős vajdasági csapat elnevezése. Tagjai *Klájó Adrián*, *Lak Róbert*, *Varga Valentin* és *Vass Szabolcs* voltak. A *Szanella* nevű szobor autós hulladékokból készült, gumiabroncsok és egy autó felhasználásával. A szobor egy Kusturica-filmbe illő jelenet látványát tárja elénk: egy disznó, amely eszi az autót. Habár tulajdonképpen nem egyértelmű, hogy így történt, vagy a kocsi emésztette fel a disznót. Az is elképzelhető, hogy a disznó addig zabálta belülről az autót, míg olyan dagadt nem lett, hogy végül beleragadt a járműbe örökre. Akárhogy is, a csapat első díjas lett a nemzetközi versenyen.

Nekik négyüknek eleve volt egy vonzódása a szeméthez mint nyersanyaghoz. Klájó az installációihoz, konceptuális műveihez használja fel leginkább az utcáról, vagy a suf niből begyűjtött, tulajdonosát és funkcióját veszített tárgyakat. Lak főként festményei alapjaként használ szedett-vedett darabokat. Szinte nincs az a szétesett szekrény, amelyre ne festené rá valamely elnyújtott figuráját. Varga célirányosan keres szemetet oda, ahol koncept és objekt artjai kiegészítésre szorulnak – legalábbis ilyen hatást kelt, hogy hulladéktárgyai mindig szervesen illeszkednek a műveibe. Vass pedig bármiből művészeti színvonalú alkotást eszközöl, ami a keze ügyébe akad.

Két vajdasági példa van tehát előttünk. Az egyik elkötelezte magát annak a küldetésnek, hogy szembesítse az embereket mindazzal, amit ökológiai lábnyomként maguk mögött hagynak. A másik azonban különösebb ideológiától függetlenül kísérletnek fogta fel az idegen tárgyak beépítését. Maga az alkotás ez utóbbiaknál nem annyira az üzenetközvetítés, mint inkább az angazsáltság más funkcióját tölti be. Reflexió arra, miként teremthető valami művészi kidolgozottsággal – még ha az anyag nem is tartós –, akár egy mementó annak, ami nem létezik. Vagyis ez maga a nincs tagadása. Az pedig, hogy az objektok – amennyiben művészi formát öltenek – önmagukban is működnek, arról árulkodik, hogy az angazsáltság legfeljebb hozzáad a kulturális tapasztalathoz, de semmiképp sem alapfeltétele az efféle művészet létjogosultságának.

„Hálózatváltás”?¹

Az 1990-es években megfogalmazott, a magyar irodalmi kultúrára vonatkozó rendszerleírások felülvizsgálata

Az úgynevezett határon túli magyar irodalmakkal foglalkozva nem nehéz észrevenni, hogy a kilencvenes, majd pedig a kétezres évek legelején jelentősen megnövekedett az ezeket a kulturális közegeket vizsgáló magyarországi elemzések, tanulmánykötetek száma. A fokozott érdeklődést nem valamely (vagy akár mindegyik), az első világháború lezárását követően Magyarországgal szomszédos idegen többségi államban vagy emigrációban kialakult magyar nyelvű irodalomban bekövetkezett esemény váltotta ki. Az ok a magyarországi közeget érintő változásban keresendő. Az 1989-es politikai rendszerváltás (és az azt megelőző és követő éveket jellemző politikai és kulturális folyamat) olyan következményekkel is járt, amelyek a „határon túli magyar” irodalmi közegekkel kialakult hálózatra is hatással voltak.

„1989 után a szocialista tömb országai nem csupán a kommunista diktatúrától szabadultak meg, hanem a Szovjetunió ellenőrzése alól is kikerültek, s a korábban elfojtott és tabuként kezelt nemzetiségi kérdés újból aktuálissá vált. Ekkor mutatkozott meg, hogy a problémák nem voltak megoldva, csak a háttérbe lettek szorítva. A [...] kisebbségi kérdés szinte azonnal az egyik legfontosabb kutatási témává nőtte ki magát” (FEDINAC et al. 2013; 106). Tudván, hogy egy igen jelentős magyarországi esemény áll a tanulmányok és a vizsgálódások hátterében, nem meglepő, hogy az ezekben tett megállapítások, de már a kérdésfeltevések is sok esetben jellemzik inkább az akkori magyarországi közeget, semmint a bemutatni kívánt kisebbségi magyar

---

¹ A szerző a tanulmány megírása idején, 2018-ban Mórícz Zsigmond irodalmi alkotói ösztöndíjban, az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásában részesült.

irodalmaknak nevezettek. A szovjet ellenőrzés megszűnése, maga a rendszerváltás erős emocionális hatással is bírt, s ezt semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagyni ennek a kornak a vizsgálata során. A debreceni irodalmi napok szervezői 1991-ben a következő kérdéssel fordultak a megszólított irodalmárok felé: *Felszabadult-e a magyar irodalom?* A válaszokból úgy tűnik, nem az irodalom szabadult fel, elvégre ahogy például Domokos Mátyás fogalmazott: „a szabadság hiányának élményéből, iszonyatos helyzetekből és iszonyatos helyzetekben, vagy csupán korlátok közé szorítva is születhetnek jelentős írások” (FELSZABADULT-E... 1992; 42). Felszabadultságot sokkal inkább az irodalmat művelők érezhettek, ám a korabeli megszólalások alapján ez is kettős érzésnek tűnik. Noha a diktatórikus rendszer sok szempontból jelentősen korlátozta a magyar irodalmi életet, annak szereplői a több évtized alatt megtanulták, milyen irodalom működtethető és hogyan az adott körülmények között. A feltételek drámai átalakulását nem az irodalmi közegben történt esemény eredményezte, a külső, politikai tényezők diktálta változáshoz pedig nem lehetett azzal egyidejűleg, az új helyzet kereteinek rögzülése és felmérése előtt alkalmazkodni. Az imént idézett *Alföld*-számban „szabadságnak kiszolgáltatottságról” beszél Domokos Mátyás (FELSZABADULT-E... 1992; 29), s „ránk szakadt” demokratikusabb körülményekről Pomogáts Béla az általa szerkesztett kiadványban (POMOGÁTS 1991; 14). A megváltozott politikai viszonyok taglalásába jelen tanulmány témájának további, részletesebb kifejtéséhez nem szükséges belekezdeni, a korszak változások okozta érzelmi töltetét azonban mindenképp hangsúlyozni kell.

A rendszerváltás okán az úgynevezett határon túli irodalmakkal szemben mintha a magyarországi irodalmárok egy részében egy, a korábbi körülmények okán létrejött, kényszerű tartozás törlesztésének lehetősége fogalmazódott volna meg. „Eddig is tudtuk, hogy magyar kisebbségek élnek a Kárpát-medencében, hogy ezeknek a kisebbségeknek a helyzete igen nehéz, és eddig is kerestük az összefogás lehetőségét: a szellem erejével akarván helyreállítani azt a nemzeti kulturális egységet, amelyet Trianon és Párizs lerombolt. [...] Hogy ez az igazság nem került a világ színe [elé], ez nem az ő hibájuk volt, hanem a politikáé és a körülményeké” (POMOGÁTS 1991; 9). Az itt említett nemzeti kulturális egység azonban – főleg irodalmi szempontból – nem létrehozható pusztán amiatt, hogy egy történelmi változás felhangosította a különböző magyar nyelvű kultúrarészekről

szóló beszédet, és láthatóvá tette őket abban a hálózatban, amelynek addig is részei voltak. A történelmi események irodalomtörténeti jelentőségűvé alakítása nemhogy nem volt zökkenőmentes, de nem is sikerült meggyőzően, amit az érintett közegek és az általuk alkotott hálózat közelebbi elemzése világosan meg is mutat.

Arról, hogy egy történelmi dátum irodalomtörténeti korszakot is jelölhet-e, megoszlottak a vélemények a rendszerváltás irodalomtörténeti hatását firtató elemzésekben is. 1991-ben ugyancsak az *Alföld* fordult körkérdéssel az írókhoz, irodalmárokhöz *Korforduló* címmel. A beérkező válaszokat felidézve Márkus Béla olyat is kiemel – a szerző nevét nem fedve fel –, amely szerint: „a történeti érvényességű dátumoknak az irodalom szempontjából nincs relevanciájuk. Vagyis a rendszerváltás, a proletárdiktatúrának a megszűnte és a parlamenti demokráciának a kialakulása nem értelmezhető, a »korforduló«-nak nincs irodalmi jelentése” (MÁRKUS 1991; 36). Ezzel szemben a kétezres évek elején megjelent tanulmánykötetének bevezetőjében Görömbei András ennek az ellenkezőjét állítja: „A magyar irodalom nemcsak vetülete és nyelvileg elhatárolt változata az európai irodalomnak, hanem egy olyan emberi közösségnek, a magyar nemzetnek a megnyilatkozása is, amelyiknek minden más nemzetétől különböző történelmi élményei vannak. Ezzel magyarázható az is, hogy irodalmunk történetének korszakai többnyire a nemzet történelmi fordulatainak dátumaihoz is kötődnek” (GÖRÖMBEI 2003; 12).

Görömbei idézett megfogalmazásában is tetten érhető az a patetikus hang és az az érzelmi telítettség, amely a rendszerváltás kulturális hatásait firtató elemzésekben is gyakran tapasztalható, s amely okán már-már szakmaiatlannak ható mondatok is rögzülhettek (például aligha lehet olyan nemzetet említeni, amelyiknek nem a többi nemzetétől különböző történelmi élményei lennének, vagyis ez közel sem magyar sajátosság). Az egyik legnagyobb tanulság, amivel a magyarországi közeg közelebbi vizsgálata járhat – ahelyett, hogy csak arra irányulna figyelem, ami a határon túli irodalmakról innen nézve elhangzott –, az ennek az irodalomnak és irodalomértésnek a sokfélesége. Egyre többször elhangzó kritika, hogy az ebben a tanulmányban is vizsgált kisebb magyar kulturális közegekről szóló magyarországi megnyilatkozások többsége – létrehozva a „határon túli magyar irodalom” egységesítő kategóriáját – sematikus és általánosító, az elemzések nem veszik figyelembe a különböző történelmi vonatkozásokat, az eltérő idegen nyelvi többségi kulturális hatásokat. Fontos azonban

annak a sokkal ritkábban emlegetett ténynek is a figyelembevétele és tudatosítása, hogy a magyarországi közeg sem egyféle – ezt pedig már csak azért is érdemes elfogadni, mert ez mindenkori, megváltoztathatatlan tény, ennél fogva pedig a különböző szempontok, jellemzők megértése lenne az a konstruktív viszonyulás, amelyet érdemes kialakítani. Az egységesítés erőltetése helyett sokkal érdekesebb lehet a különböző szempontok egymás mellett láttatása.

Arra, hogy nem mindegy, kinek a megnyilatkozása alapján tájékozódik az olvasó – jelen tanulmány kereteit tekintve például – a rendszerváltás hatásairól vagy az úgynevezett határon túli magyar irodalmak ekkori helyzetéről, különböző, ehhez az időszakhoz köthető megszólalások is figyelmeztetnek. 2009-ben a Magyar Írószövetség Kritikai Szakosztálya konferenciát szervezett, amely az 1989–1990-es rendszerváltozás szépirodalmi megjelenítésének kérdéskörét igyekezett körbejárni. *A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban* című esemény tanulságait elemezve Németh Zoltán a következő észrevételt fogalmazta meg: „Eszerint a kortárs magyar irodalom egy nemzeti elkötelezettségű, népi gyökerű, reprezentációelvű, realizmusigénynek megfeleltethető (jobboldali) irodalmi irányból és egy individualista, a nyugat-európai kánont követő, hangsúlyozottan csak fikcióként olvasható (liberális eszmeiségű) irodalmi szövegek egymást kizáró, párbeszédképtelen táborából áll. Talán nem vagyok egyedül azzal a véleménnyel, hogy a kortárs magyar szépirodalom nem érdemli ezt a bánásmódot, pontosabban teljesítményei alapján sokkal többet érdemel” (NÉMETH 2009; 8). Írók és műveik (feltételezett) politikai hovatartozás szerinti megítélése mindenkor félrevezető és – ami talán még veszélyesebb – fájóan leegyszerűsítő gesztus (így valóban méltatlan a kortárs magyar szépirodalomhoz is), arról nem beszélve, hogy ezeknek a politikai színezetű kategóriáknak a határai – be kell látni – meglehetősen rugalmasak, s akár egy életművön belül is igen változékonyak. Jelen dolgozat nem kíván az irodalom ezen értelemben vett politizáltságának, politizálhatóságának ma is (a határon túli magyar irodalmak kategóriáját tekintve különösen) aktuális kérdésével foglalkozni, célkitűzése sokkal inkább abban áll, hogy két *közelítési módot* mutasson fel.

A Németh Zoltán által említett „nemzeti elkötelezettségű, népi gyökerű” és a „nyugat-európai kánont követő” jelzők nemcsak irodalmat leírókként, de az irodalomértelmezés kétféle lehetséges módját jelölőkként is értelmeződhetnek a magyarországi irodalmi kultúra

kontextusában. Így belátható, hogy a kétféle közelítési mód megléte már nem jelent problémát, sokkal inkább az egymást kizáró létezésük, a párbeszédképtelenség. A magyar irodalomról (művekről, szerzőkről, eseményekről stb.) összetettebb képet kaphatna a befogadó, ha mindkét irányból megszületnének irodalomtörténeti és elemző munkák, s nem az egyik működne feltételezett – egyik oldalról kijelölt, másiktól kritizált – origóként. Elvégre aligha szabad lemondani a „nyugat-európai kánont” figyelve kialakuló szempontokról, és hasonlóképp nem zárható el a „népi gyökerű” irodalmi irány sem. Az úgynevezett „határon túli magyar irodalmakról” – tekintve, hogy meglehetősen gyakran hangoztatott megállapítás – könnyű belátni és velük kapcsolatban elfogadni, hogy speciális helyzetükből adódóan két nagyobb kulturális közegre kell figyelniük. Ezt fejezi ki a „kettős kötődés”, és ezt jeleníti meg a (joggal) sokat kritizált hídszerep is. Felmerül a kérdés, hogy a magyarországi irodalmi közeg helyzete miért és mennyiben lenne más?

Noha nem nevezik kisebbségi irodalmi kultúrának, az aligha vonható kétségbe, hogy a magyarországi irodalmi közeg is olyan kapcsolatrendszerben létezik, ahol nála kisebb, de nála nagyobb közegekre is oda kell(ene) figyelnie. Ha a vajdasági irodalom számára – az egymásba foglaltságot véve alapul – az idegen nyelvű szerb (ma), valamint a nyelvileg azonos magyar irodalmi közegek azok, amelyekkel a kettős kötődés révén egy háromtagú rendszert alkot, úgy a magyarországinak – jelen esetben – szintén a „határon túli magyar irodalmakat” is magában foglaló egyetemes magyar irodalommal, valamint egy másik, szükségszerűen idegen nyelvű közeggel kellene ugyanezt a rendszert kiegészítenie és fenntartania. Ez a másik irodalmi kultúra lehet a közép-európai, az európai, de akár világirodalmi is. Ahogy a vajdasági irodalmi közeg a magyar irodalomnak is része, hasonlóképp része a magyarországi is az imént említett nagyobb közegeknek. Ennélfogva a „nemzeti elkötelezettségű, népi gyökerű” viszonyulás az egyik irányba, a „nyugat-európai kánont figyelő” a másik irányba ható kapcsolattartást biztosíthatja, a kettő együtt pedig az optimális, a megújulást és a sajátos jegyek meglétét egyaránt garantáló kulturális működést. „A kettős kötődés elvileg nem gátolja, hanem sajátos jelleggel segíti kifejlődni és kibontakozni [az] önálló szellemi [létezés], belső hagyomány[o]kat is” (GÖRÖMBEI 1993; 10).

Görömbei „kettős kötődést” tematizáló elgondolása – ahogy a neve is jelzi – a magyar irodalmi kultúrákéhoz hasonló, háromtagú

kulturális rendszerek modellezéséhez kiválóan alkalmas. Közelebbi elemzése azt is megmutatja, hogy szűkebb és/vagy tágabb körű egymásba foglaltságot is megvilágít a benne szereplők között, továbbá nem szükségszerűen nyelvi és/vagy nemzetiségi alapjai vannak, sokkal inkább kulturálisak. Kétségtelen, hogy az úgynevezett „határon túli magyar irodalmakat” érintő vizsgálatok során is különösen nehéz szétválasztani a kulturális jellemzést és az érintett közegek intézményrendszeri, politikai meghatározását – másképp fogalmazva: a kulturális és a politikai hálózatokat –, mégis azt gondolom, fontos ezt megtenni, éppen azért, mert különbözőképpen működő rendszerekről van szó. A kettős kötődést kulturális rendszerek leírására tartom alkalmasnak. Ez alapján Balla D. Károly azon értelmezésével, amely szerint „[a] mai Magyarország határain kívülre kényszerült kisebbségek önigazoló kifejezése a kettős kötődés [...] nem jelent kevesebbet, mint azt a hitet, inkább csak illúziót, hogy az állampolgári determináltság és a nemzeti hovatartozás összeegyeztethető” (POMOGÁTS 1991; 24), nem értek egyet. Azt semmiképp sem szeretném kétségbe vonni, hogy a kulturális és a politikai hálózatok hatnak egymásra – elvégre jelen tanulmány is azt kívánja bemutatni, hogy egy politikai változás miként hatott a magyar irodalmi közegek kulturális hálózataira –, de a működési módjuk ettől függetlenül sajátos és egymással fel és össze nem cserélhetők.

A rendszerváltás előtt a magyarországi irodalmi kultúra egy egészen más hármas rendszerben szerepelt, mint 1989 után. Az átrendeződést követően a régi-új viszonyok – a kettős kötődés mindkét irányába történő – megerősítése alapvető feladat volt. „[A]z egyik oldalon »létkérdéseink európai konvertálhatósága« és »a mellettünk jócskán elhaladt világirodalmi folyamatokhoz való csatlakozás« (Kulcsár Szabó Ernő) a tét, a másik oldalon viszont az, hogy helyreállítható-e, jóvátehető-e, ami az idők során a legnagyobb mértékben tönkrement: a világról, a nemzetünkről és az emberi egzisztenciáról való szakrális gondolkodás Jókai Anna hiányolta képessége és szándéka” (MÁRKUS 1991; 39). Az *Alföld* folyóirat 1991-ben publikált *Korforduló* című vitáját Márkus Béla foglalta ekképp össze, és az általa idézett Kulcsár Szabó Ernőtől a lap következő évfolyamában is olvasható olyan esszé, amelyben a szerző az európai irodalmi kulturális közeggel való összevetésre tesz elkeseredett kísérletet. „[M]i közben itthon a *Rozsdatemetőt* meg a *Makrát* ünnepelte a kritika, ezek az évtizedek Robbe-Grillet vagy Arnold Schmidt epikájának

nyelvén szóltak már az emberi szituáltságról. [...] Ám ha nem akarjuk versenypályának, konkurenciaharcnak tekinteni a világirodalmat, akkor is elgondolkodtató, milyen mélyreható szemléleti deformálódás ment végbe a [...] magyar [irodalomban]” (FELSZABADULT-E... 1992; 38).

Míg a magyarországi irodalmi közeg felől nézve az addigi erős szovjet befolyás megszűnése az irodalomértők egy részének figyelmét az európai közeg felé fordította, addig a Vajdaságban más volt a helyzet. Annak ellenére, hogy ott is diktatórikus rendszer működött, a kultúrpolitika egészen más szellemiségben irányította az irodalmi és egyéb művészeti életet, tudniillik látszólag sokkal megengedőbben állt egyes témákhoz, és nem zárkózott el a nyugati irányzatoktól sem, amelyek így a Vajdaságba szabadon beáramolhattak. Balázs Attila a következőképpen fogalmazott: „[k]öszönhetően a szabadabb helyzetnek, a levegő jobb áramlásának, a jugoszláviai magyar literatúrában a kifejezésformák ritkán látott, vérbő gazdagsága jött létre, amelyvel kapcsolatban, főleg az egykori *Új Symposion* folyóiratra tekintve, nekem az az érzésem, hogy amikor lehetőség nyílt rá, akkor nagy keletje lett ennek, ezeknek a vívmányoknak az anyaország határain belül” (A HANGYA... 2009; 71). Nem lehet emellett figyelmen kívül hagyni a szerb irodalmi és művészeti csoportok szerepét sem. „A háború utáni bölcséleti irodalomból szinte nagyobb késedelem nélkül jutottak el színvonalas szláv nyelvű fordításban a posztstrukturalizmus irodalmának jelentősebb művei, Sartre, Lacan és Foucault könyvei is” (LÁBADI 2008; 6). Minden bizonnyal a jugoszláv kulturális háttérnek is köszönhető, hogy a magyar vajdasági irodalmárok számára Európa helyett egy szűkebb közeg tűnt relevánsabb viszonyítási pontnak, mégpedig Közép-Európa. Bányai János a térségi kultúrához való viszony megváltozásáról a következő észrevételeket tette: „A Közép-Európa-gondolat Kelet-Közép-Európában a rendszerváltásig élt, mint a vasfüggönyön rést ütő eszmélkedés, gondolkodás, filozófia nem esélytelen esélye. Azóta megfeledeztek róla, megfeledeztek az álmról is, amit a térség számára a Közép-Európa-gondolat jelentett. Közép-Európa nem volt és nem is lesz, állítják ma többen, azok is, akik korábban többször és nem akárhogyan gondolkodtak el Közép-Európáról. Mire a rendszerváltások nyomán létrejöttek az egymásra ferdén néző, de most már Európáról álmodozó kis közép-európai nemzetállamok, addigra mintha világukból és szótárukból eltűnt volna Közép-Európa múltja és jelene” (BÁNYAI 2003; 10).

Akár Európa, akár Közép-Európa az új háromtagú rendszer egyik szereplője (a magyarországi közeg szempontjából a „határon túli magyar irodalmak” mellett), a kettős kötődés kulturális leírása értelmében az egyensúly kialakítása és megtartása alapvető fontosságú az optimális kulturális működés érdekében. Hasonlót fogalmazott meg Balla D. is a fentebb is idézett írásában, amikor a rendszer középső tagjának helyzetét kötéltnáchoz hasonlította. Az optimális működéshez „ezen a kötélen is csak egyetlen hely felel meg, úgy-ahogy, a kettős kötődés támasztotta követelményeknek, valahol középen. Bármelyik végpont-hoz, biztonságot jelentő oszlophoz közeledjék is a kisebbségi lét artistája, azonnal érzi, amint a másik, a távolabb került oszlopnál éles penge kerül a kötéltre. Vigyáznia kell, nehogy megkísérelje a szakadást, mert nem biztos, hogy bármelyik oszlopot elérhetné, mielőtt a mélybe zuhanna” (POMOGÁTS 1991; 24). A kettős kötődéssel közrefogott bármelyik közeg elengedése, vagy épp a bármelyikben való feloldódás a középen elhelyezkedő kultúra önálló működésének végét jelentené: ha a „külső” referenciapont vesz el, úgy egy belterjes, csak önmagával foglalkozó kultúrát létrehozva az előbbi és/vagy az egyik oldalhoz csapódva egy regionális kultúra kialakítását eredményezve az utóbbi esetben. Hasonló figyelhető meg például az úgynevezett kárpátaljai magyar irodalom esetében: a kulturális kettős kötődéséből csak a magyarországi irodalmi közeggel való kapcsolat maradt meg valamilyen szinten, ezáltal pedig a kárpátaljai magyar irodalom egy önálló kulturális működésű közeg helyett regionális irodalomként lehet jelen. Értéktétel az ilyen változásokhoz nem társul, mindössze egy struktúra átrendeződésének regisztrálásáról van szó.

Ugyancsak a kilencvenes években jelent meg egy másik, eddig szintén mélyebben nem elemzett elgondolás, szorosan a kettős kötődéshez kötve, annak ellenére, hogy – ahogy majd látni lehet – ez épp az önálló kulturális működés lehetőségét zárja ki. Ez a másik rendszer – mert ez is az – a hídszerep által leírt. A Pomogáts Béla szerkesztette kötetben a következő olvasható az úgynevezett határon túli magyar irodalmakról: „szellemi hidat alkotnak a magyar kultúra és a szomszéd népek vagy éppen a nagyvilág kultúrája között, elősegítve ezzel a kölcsönös megértést, az együttműködést” (POMOGÁTS 1992; 5–6). Görömbei a kettős kötődéssel együtt említi: „Az, hogy a nemzetiségi magyar irodalmak két kultúrával vannak bensőséges viszonyban, lehetővé teszi, hogy közvetítsenek a két ország, két kultúra között, hogy hídszerepet is vállaljanak” (GÖRÖMBEI 1993; 11). A

kettős kötődéshez hasonlóan a hídszerep is olyan rendszert jellemez, amely felállítható a magyarországi irodalmi közeg köré is, vagyis ez sem speciálisan az úgynevezett „határon túli magyar irodalmak” kapcsolathálóját és működésüket írhatja le. Ez a kapcsolatrendszer ugyanakkor pontosításra szorul. Görömbei irodalmi kultúráról beszél, amelyet hídszerepbe helyez, s mégsem csak kulturális kapcsolat-tartást fogalmaz meg funkciójaként, de két *ország* közötti közvetítést is, amely azonban politikai működést feltételezne. Ez pedig inkább az intézményrendszerek között valósulhatna meg, s kevésbé az irodalom révén, amelynek működése épp a kisebbségi politikai változónak is függvénye.

Amennyiben az egyébként szintén háromtagú rendszer hídelemét kulturális kapcsolattartónak tekintjük, a Görömbei által használt *közvetítés*² félrevezető kifejezés lehet. Tudniillik a közvetítő közeg önálló kulturális működését háttérbe szorítja, mivel a leírás szerint az nem a saját kulturális információit küldi a másik két félnek, hanem a két másik szereplő kultúráját cseréli ki egymás között változtatás nélkül, anélkül, hogy saját elemet hozzájuk ad(hat)na. A Görömbei András által meghatározott hídszerep a magyar vajdasági irodalom középső pozíciójával (V) s a magyarországi (M), valamint a szerb (Sz) közzeggel a két szélső pólusnál ekként írható le.

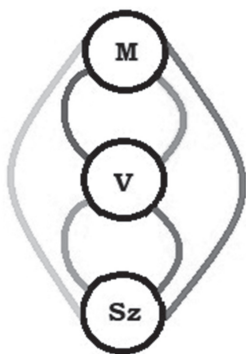
1. ábra. A magyar vajdasági irodalmi közeg a Görömbei András által meghatározott hídszerepben

(Forrás: Saját szerkesztés)

² Itt és most nincs hely és mód kitérni a *médiум* mint irodalmi kulturális közegek közti kapcsolatban értelmezhető fogalom tisztázására, de azt mindenképp szükségesnek éreztem jelezni, hogy tudok ezen igazán izgalmas kérdés kifejtésének fontosságáról mint előttem álló feladatról.

A tényleges és optimális kulturális működés a vajdasági–magyar–szerb hármashoz hasonló rendszerben aligha teszi lehetővé a kulturális információk változtatás nélküli pusztá továbbítását, közvetítését. Vagyis a közbülső szereplő szükségszerűen átszűri a saját kulturális közegén, interpretálja a kapott információkat, mielőtt továbbadná őket. Mindemellett pedig két kulturális közeg kapcsolattartása sosem lehet kielégítő hídszerepben lévő harmadik fél közreműködésével, vagyis alapvetően fontos, hogy a két, egymást megismerni kívánó közeg közvetítő nélkül is, saját kulturális energiákat is mozgósítva forduljon a másik felé.

2. ábra. A kulturális kapcsolattartás hídszerepben lévő szereplővel
(Forrás: Saját szerkesztés)

Görömbei szerepként és feladatként határozta meg az általa nemzetiségi magyar kultúráknak nevezett közegek hídpozícióját (GÖRÖMBEI 1993; 11). Magyarországi elemzésekben nem ritka, hogy az úgynevezett határon túli magyar irodalmakra feladatokat rójanak.³ A kultúrákövetítés mellett ilyen feladat a magyar nemzeti tudat és az egyetemes magyar kulturális hagyományok megőrzése: „a nemzetiségi magyarság művészi önkifejezése, önismeretének mélyítése, azonossági tudatának, identitásának biztosítása” (GÖRÖMBEI

³ A „határon túli magyar irodalmak” mellett természetesen a magyarországi közegen belül megfogalmazódnak „feladatok”: sokszor hangoztatott igény különféle kiemelt témák megírása, például „az 56-os” regény vagy „a Trianon-regény” megírása (vagy újabban hangoztatott az ezt feldolgozó, még hiányzó film elkészítésének sürgetése).

1993; 11). Ugyanakkor a kilencvenes évek párbeszéd-élénkítése során a magyarországi közeggel kapcsolatban is megfogalmazódtak hasonló elvárások, illetve rögzültek hasonló jellemzők. Nádudvari Nagy János hozzászólása – a feladatmegfogalmazás mellett – a magyarországi közeg egy részére a korszakban fokozottan jellemző erős emocionális töltetet is felidézi: „a magyar irodalmat nem nagyon lehet hasonlítani a nagy nyugati irodalmakhoz, mert nálunk az íróknak mindig egyik fontos feladata volt küzdeni, művekben küzdeni a magyarság megmaradásáért. A nagy népek irodalmának ez nem feladatuk. De nekünk mindig, mindig feladatunk volt, hogy szót emeljünk önmagunkért, testvéreinkért [...]. Ez is nehézzé tette a magyar írók sorsát az elmúlt évtizedekben, mert erről beszélni nem lehetett” (FELSZABADULT-E... 1992; 70). Ahelyett, hogy ennek a meglátásnak a relevanciáját firtatnám, a jelen tanulmány kereteibe sokkal inkább illeszkedő szemponttal folytatnám, vagyis annak megmutatásával, hogy a „határon túli magyar irodalmi közegek” felől milyen másfajta kérések fogalmazódtak meg a magyarországi irodalom feladataiként.

A kilencvenes évek hozta változássorozat nemcsak a párbeszédre adott lehetőséget, s nemcsak „az egyetemes magyar összetartozás megvallhatóságának örömét hozta” (GÖRÖMBEI 2003; 86), de a határon túli művek befogadását is újabb módokon tette lehetővé. Erre hívták fel a figyelmet a kisebbségi magyar közegben dolgozó irodalmárok. Zalabai Zsigmond felvidéki irodalomtörténész a következőképpen fogalmazott: „kérném a magyarországi írókollégáknak a segítségét is, hogy főleg most, amikor már a kritikának sem szükségszerűen kell születnie a határon túli magyarság iránt való jóakarat jeleként, gondolkodjon szigorúan esztétikumban. És ne a szegény rokonnak kijáró jóindulattal mérettessenek meg a [...] művek, hanem tétessenek az egyetemes magyar irodalom serpenyőjébe, és ha arra képesek, ha arra méltóak, a mai magyar irodalom értékrendszerébe” (FELSZABADULT-E... 1992; 65). Ugyancsak a kilencvenes évek elején a vajdasági Sziveri János fakadt ki egészen hasonlóképpen láttatva a helyzetet, miszerint Magyarországon „a határon túliakat csupán »kuriózumként« ha emlegetik, s nem a műveik miatt, melyek el sem jutnak az olvasóhoz, nemhogy megfelelő – reális? – kritikai visszhangra találjanak” (KERESZTURY 1991; 95).

Hiába az eltelt bő huszonöt év, az e kritikai színtéren megfogalmazott feladat még mindig aktuális, annak ellenére, hogy az a hálózat, amelyen belül artikulálódott a kilencvenes évek legelején mára

már rohamos tempóban átalakult. Ez a változás pedig csak fokozódik, ha annak a közegnek az összetettségét és hálózatban betöltött pozícióit is figyelembe veszi egy vizsgálat, amely az eddigi elemzések nézőpontját határozta meg, de azok tárgyául nem szolgált.

Irodalom

A hangya stemplije – Orcsik Roland beszélgetése Balázs Attilával (2009): *Kalligram*, 7–8., 68–74.

BÁNYAI János (2003): *Egyre kevesebb talán*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
FEDINEC Csilla–ILYÉS Zoltán–SIMON Attila–VIZI Balázs szerk.

(2013): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram, Pozsony

Felszabadult-e a magyar irodalom? (1992): *Alföld*, 2., 29–75.

GÖRÖMBEI András (1993): *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

GÖRÖMBEI András (2003): *Irodalom és nemzeti önismeret*. Nap Kiadó, Budapest

KERESZTURY Tibor (1991): *Félterpeszben: Arcképek az újabb magyar irodalomból*. JAK–Magvető, Budapest

LÁBADI Zsombor (2008): *A lebegés iróniája – Szíveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék

MÁRKUS Béla (1991): Kórmutató. *Alföld*, 6., 34–42.

NÉMETH Zoltán (2009): A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban. *Irodalmi Szemle*, április, 7–16.

POMOGÁTS Béla szerk. (1991): *Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 1990. május 4–5-i kezdt helyi tanácskozásának anyaga*. Somogy Megyei Könyvtár, Kaposvár

POMOGÁTS Béla szerk. (1992): *Ötágú síp: A határokon túli magyar irodalom antológiája*. Móra Könyvkiadó, Budapest

Kitekintés: építészeti és városépítési kölcsönhatások az Osztrák–Magyar Monarchia területén¹

A történelmi Magyarország (1867–1918)² városainak modernizációs, szerkezetátalakító folyamata az Osztrák–Magyar Monarchia korában érte el első csúcspontját, az ebben az időszakban kialakult városszövet még ma is a város épített örökségének jelentős részét képviseli. A korszakot jellemző progresszív fejlődés, a városok építészeti, városépítészeti transzformációja, a társadalomtörténeti, gazdasági jellemzőinek változásai hatottak a városok új típusainak kialakulására. A típusok meghatározásának a célja a kor városépítési eredményeinek rendszerezése az Osztrák–Magyar Monarchia területén, ugyanis ennek feldolgozása ez idáig váratott magára. Az időszak történelmi szempontból is összetett, s ennek közvetlen hatása a kor városainak szerkezetén, valamint szöveiteinek komplexitásán is érzékelhető. A vizsgálatok nemcsak a típusokat tárják fel, hanem a településeken belül létrejövő új viszonyokat, rámutatnak a korszak egységet teremtő tulajdonságára és a típusokon keresztül a kor fejlődési tendenciáinak meghatározó erőire is.

---

¹ Elkészítését a Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj (NTP-NFTÖ-17-B-0528) támogatta. A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásának keretein belül készített kézirat része.

² A tanulmány a Magyar Királyság 1867 és 1918 közötti időszakának városépítési és építészeti fejlődését tárgyalja a kettős államalakulat részeként (Osztrák–Magyar Monarchia). A városkutatás tényleges területe a volt Osztrák–Magyar Monarchia: Transzlajtánia és kitekintésként Ciszlajtánia is. Transzlajtánia (Lajtántúl) a Lajta folyón túl elterülő birodalmi területre utal, a történelmi Magyarország (1867–1918) nem hivatalos területi elnevezése, amely magába foglalta a Magyar Királyságot, a Horvát-Szlavónia Királyságot vagy Horvát-Szlavónországot 1868-tól, valamint a Fiume (Rijeka, Horvátország) szabad kikötőjét vagy szabad városát (*Corpus separatum*). A Ciszlajtánia (Lajtáninnen) az Osztrák Császárság területét fedi. Az osztrák–magyar közös birtok pedig Bosznia-Hercegovina 1908 és 1918 között.

Az 1867-től kezdődő időszakban (az első világháború kezdetéig) kialakult a modern városok képe és szerkezete. A kiegyezést megelőző időszakban az Alföld és Felföld városai mind városképi, mind városszerkezeti szempontból elkülönültek, azonban a várostípusok a kiegyezés és az ipari forradalom hatására egyéni fejlődésnek indultak. A népesség városba tödulása fokozottabbá vált, az iparosodás és az infrastruktúra formáló ereje visszaszorította a táj és a történelmi múlt településformáló dominanciáját. A várostipológiában a parkok és zöldterületek, valamint ezeknek városon belüli elhelyezkedése, a különböző városszövet-típusokhoz való viszonya jelentős a típusok meghatározásánál. Az európai parkokkal ellentétben, a magyar sík területeken több lehetőség volt a megfelelő nagyságú és minőségű ligetek-parkok kialakulására/alakítására. A vasúti hálózat kiépítése is átalakította a városok jellegét, fejlődési irányát.

A tipológia az 1867 és 1918 közötti Magyarország egészét fogja át, így mód van az akkori városfejlődés és városfejlesztés eredményeinek egységes szemléletű bemutatására és értékelésére.

Az Osztrák–Magyar Monarchia városainak összehasonlítása szélesebb kontextusban mutatja be a Monarchián belül létrejött városszerkezeti változásokat, s azoknak egymásra való hatását. Összehasonlítva a történelmi Magyarország (1867–1918) hetven városának sajátosságait az Osztrák Császárság tíz városával, egységében mutatható be a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság együttes városteremtő ereje.

*

A várostipológia és a városok tanulmányozásának szélesebb körű (birodalom-léptékű) kontextusának kialakítása érdekében a történelmi Magyarország hetven kiválasztott településének városfejlődési mintáit és a városképét kialakító, kiváló fejlesztéstörténete az osztrák területek tíz településének városszerkezeti és -fejlődési összefüggésében vizsgálendő és összehasonlítható. A tipológiai vizsgálat a Habsburg Birodalom egészét fogja át, annak ellenére, hogy a városi szövettypológia és várostipológia a történelmi Magyarország 1867 és 1918 közötti városfejlődési eredményeit összegezi és rendszerezi, viszont nem hagyható figyelmen kívül az osztrák területek közvetlen és közvetett hatása.

A Habsburg Birodalom városainak összehasonlítása tágabb kontextusban mutatja be az osztrák–magyar területeken létrejött struk-

turális változások rendszerét: a történelmi Magyarország (1867–1918) városai komplex rendszerének sajátosságait az Osztrák Császárság egyes városainak vizsgálata és összehasonlítása által jobban definiálható és egységében láttatható a történelmi Magyarország és az Osztrák Császárság együttes városteremtő ereje és hatalmának városokon belüli manifesztálódása. Az Osztrák–Magyar Monarchia az összetett jelenségén túl, Közép-Európaként is beazonosítható és lefedhető területe által, így a vizsgált városok már nemcsak az 1867 és 1918 közötti államalakulat, hanem egy teljes régió képviselőivé válnak. Utalva Moravánszky Ákos által is szorgalmazott területi meghatározásra, a Közép-Európa „eszme” két történetstől ered: Hanák Péter (*Közép-Európa két koncepciója*, 1990) és Szűcs Jenő (*Vázlat Európa három történeti régiójáról*, 1983) fogalmazta meg azokat a tényezőket, amelyek Európát három részre (Kelet, Közép, Nyugat) osztják, s ezek között a megkülönböztető hasonlóságok között szerepel többek között az urbanizáció és a modernizáció is.

Az összehasonlítás figyelembe veszi azokat a főbb, városszövetet és -szerkezetet kialakító elemeket és a térbeli korrelációkat, amelyek meghatározzák az adott város (kiegyezés utáni) identitását, s gyakorlatilag a közép-európai városok identitását is az 1867 és 1918 közötti időszakban. A városok átalakulásának elemzése és fejlesztésük nyomon követése a 19. század közepétől a 20. század elejéig tartó időszakban a városok többségében számos hasonló jellegzetességet megjelentős különbségeket is feltárt.

„A 19. század végére megérett az idő a várostervezés alapelveinek és céljainak ártértekelésére” (MORAVÁNSZKY 1998; 31), s a közép-európai területeken a modernizáció hátterében a fejlődés hasonló előrehaladása és az ugyanolyan politikai, gazdasági szerkezet állt. Az osztrák–magyar területeken a várostervezés irányainak alakulását a hasonló várostervezési elvek is befolyásolták: Stübben, Sitte, Wagner elméletei és gyakorlatai közvetlenül; közvetetten a követők és tanítványaik által, akik befogadták ezeket az elveket, s alkalmazták is tervezési gyakorlatukban. Azonban „a 19. századdal lezárult a nagyléptékű városátalakítások korszaka. A századelőn a középosztály megerősödésével új eszmék, új mozgalmak születtek” (MORAVÁNSZKY 1998; 56–57). A 19. század második felének progresszív városfejlődése az intenzív iparosodás, valamint az új társadalmi-gazdasági és politikai helyzet megnyilvánulása és következménye volt. A városi szövet típusok és a városok strukturális elemzése

rávilágított arra, hogy a 19. század második felében kezdődő városfejlesztés a századfordulón és a 20. század elején érte el csúcspontját, s ennek hatása intenzívebben jelen volt a történelmi Magyarország középső és déli területein az északi területek (főleg középkori és reneszánsz építészet) és az erdélyi határterületek városi központjaihoz képest.

„A közép-európai városok átalakulását vizsgálva a 19. század derekától a 20. század elejéig Bécsben, Budapesten, Prágában, Zágrábban és Ljubljanában hasonló vonásokat és lényeges különbségeket egyaránt felfedezhetünk. A hasonlóságok szembeötlőek. A modernizáció hátterében azonos fejlődésment, azonos politikai és gazdasági struktúra állt” (MORAVÁNSZKY 1998; 54).

A 19. században még mindig perifériálisnak számító Bécs a modernizálódó metropoliszok első képviselője, amely a közép-európai város paradigmáját képviselte azzal a közös kulturális és társadalmi-történelmi, később politikai háttérrel, amely a kor városfejlődésének mozgatórugója. Az ipari forradalom nemcsak a gazdasági átalakulást, új városrészek, városszerkezet kialakítását eredményezte, hanem a városokba betelepülő, főként munkások által megnövekedett lakosság igényeinek kielégítésére tett kísérletek következtében a városok szembesültek a lakhatási, közlekedési, közegészségügyi problémákkal, valamint a térbeli terjeszkedés és a városok szabályozásának szükségességével. 1857-ben Bécsben lebontották a várost körülvevő erődítményeket, s röviddel ezután egy nemzetközi városépítési pályázatot írtak ki, s a győztes tervet 1859-ben módosították, és ekkor is fogadták el. Az elfogadott tervezet koncepciója két körgyűrűre épült, a belső körút (Ring és Franz-Josef-Kai) követte az egykori erődítmények és bástyák vonalát, míg a külső gyűrű (Lastenstraße) a volt glacis területének külső oldalát zárta körbe.³ A város határán helyezkedtek el a további bővítésre alkalmas területek. 1861-ben a csá-

---

³ A körutas-sugárutas várostervezés „prototípusa” a Haussmann-féle Párizs-koncepció (1853), amely egy városrendezési korszak és mozgalom elindítója. Meggyesi Tamás négy csoportba sorolja a kor városrendezési eszköztárát (korszerű infrastruktúra, parkok, széles sugárutak bevágása a meglévő várostestbe és a szigorú építési szabályozás), valamint összegezi a szabályozási elveit: „Ez volt az a korszak, amiben a szó szoros értelmében újjászülettek a középkori kereteikből kinőtt európai városok, és megteremtődött a 19. század modern városának imázsa. Ezt az imázst azóta sokan bírálták: a lélektelen, de elegáns és hosszú sugárutak reprezentatív homlokzatai mögött szinte érintetlenül fennmaradtak a középkori állapotok” (MEGGYESI 2000; V).

szár jóváhagyta a Gürtelstraße építését, a külső körutat a Linienwall vonalán, amelyet 1894-ben bontottak le (CSENDES 2005; 38–39), a Linienwall lebontásával a város zártsága is megszűnt, s a város és a peremvárosok tényleges egyesülésének igényét is maga után vonta (1890-ben törvényileg is szabályozták az összeolvadást). Az új kerületek területi és infrastrukturális integrációja megoldásának érdekében egy nemzetközi tervpályázatot írtak ki, amelynek győztese Josef Stübben és Otto Wagner voltak. A teljes szabályozás nem jött ugyan létre, de egyes megoldásai, mint a Volksring zöldövezeti gyűrűjének terve, amely a beépített területet vette körbe, hatással volt a későbbi várostervezésre, s nem csak Bécsben (1905-ben a Wald- und Wiesengürtel alapja, amely megjelenik Palóczi várostervezési munkáiban is).

Bécs városfejlesztési döntései hatással voltak a város magja körüli korábbi védelmi területeken kialakított körutak fejlesztésére (Brno), de befolyásolta a már létező körgyűrűk átalakulását is (Lviv, Graz esetében), és az út típusainak kialakítását azokon a területeken, ahol a múltban nem volt védelmi vonal (Budapest – Nagykörút, Zágráb).

Bécs ellenpontjaként Budapest városfejlesztésének intenzitása az 1870-es évektől kezdődően erősödött, és egy metropolisz jött létre, elsősorban a városfejlesztés nyugati hagyományait (valamint Bécset) követve. Az 1872/73-ban egyesített Budapest pesti oldalán a városfalakkal párhuzamosan alakították ki a belső körutat (Kiskörút), a fő sugárutak pedig a város egykori kapuihoz vezettek. Budapesten az erődítmény hiánya költségesebbé és kevésbé hatékonyá tette a városszabályozást, mivel a glacisok felszámolása és a települések szerkezetébe és szövetébe való integrálása a városokban, így Bécsben is kiterjedt szabad területet engedett át a városfejlesztés céljaira. Így Béccsel összehasonlítva Budapest szerkezetére a meglehetősen költséges földkisajátítások miatt, néhány kivételtől eltekintve, nem jellemzőek a nagyobb kiterjedésű városi terek és parkok, amelyek közegészségügyi, de inkább esztétikai és reprezentációs célokat szolgáltattak. A város általános szabályozási tervének megalkotását 1871-ben egy nemzetközi verseny előzte meg (GEREVICH 1978; 306), azonban a Közmunkatanács (alapítása az 1870. évi X. törvénycikk határozata alapján) által már előre eldöntött sugárút és körutak létesítése kevés alkotói szabadságot adott a pályázóknak. Az első díjas Lechner Lajos terve nem sokkal tért el a Közmunkatanács ideiglenes tervétől, viszont az addig hanyagolt budai oldalnak is figyelmet szentelt, kidol-

gozta a budai körút tervét a pesti külső gyűrű, a Nagykörút (építési periódusa: 1872–1897/1906) folytatásaként (VADAS 2005; 27). A körutat bécsi mintára tervezték, azonban a koncepció mellett, hogy szerényebb volt, s került a monumentalitás léptékét, hatékonyabban szolgálta ki a közlekedés igényeit, így a városképre gyakorolt hatását és a funkcionalitást illetően inkább a párizsi sugárutakkal rokon. „A struktúra és a megjelenés szempontjából a korszak városfejlesztési törekvéseinek legrepresentatívabb és legmagasabb minőséget képviselő példája az 1871 és 1885 között épült Sugárút. A Sugárút mellett a várostervezés területi tervezésének eszményét a 19. század közepén legjobban példázza a nagyrészt újjáépített Szeged város, különösen a Klauzál tér [...], a [térhez] hasonlóan Komárom központjának (Klapka György tér) kialakítása és építészeti tervezése is az akkori időszak várostervezésének irányát mutatja” (SISA 2016; 577–578).

A budapesti Andrásy út/Sugárút jelentősége a városszerkezetben betöltött szerepe és a reprezentációs funkciója szempontjából vitathatatlan, valamint a terület városi szövettípusainak elkülönülő csoportjai a kor városépítészetének autentikus lenyomatai. A telkek újrafelosztásával s a beépítés szigorú szabályozásával egy egységes városépítési együtttest hoztak létre. A két tér (Oktogon és a Körönd) három szakaszra osztja az utat, amely beépítésének jellege is változik, a zárt sorú, sűrű beépítést (bérpaloták) felváltják a villák, s az építési magasság is fokozatosan egyre alacsonyabb, így vezet át az út a központból a közparkba, a Városligetbe. A megoldás egyedi, azonban egy-egy szakaszának megoldásai külön-külön a legtöbb, a századfordulón modernizálódó városban megjelenik. Példa nélküli azonban a pesti Belváros szabályozása és átépítése, az a drasztikus szerkezeti és szöveti transzformáció és rombolás, amit az Erzsébet híd hídfője körüli tér kialakítása eredményezett. A hidak és a hídfők körüli terület a kisebb monarchiabeli városokban nem kapott ekkora figyelmet, a Duna menti Pozsony, Újvidék és a más folyóparti városok inkább akadályként tekintettek a vízre, s a part a hídfők környékén vásárok színhelye volt, vagy csak beépítetlen (katonai és más funkciójú) terület, amely megfelelő szabad területet biztosított a későbbi beépítések céljaira.

A városok (többek között Szeged, Kecskemét, Eperjes, Budapest) modernizációjának háttérben természeti katasztrófák is húzódnak, így a földrengések, árvizek vagy tüzesetek siettettké a városok részleges vagy teljes szabályozását és átalakítását. 1880-ban Zágrábot

Pozsony, 2017 (Lovra Éva felvétele)

(Horvátország fővárosa) földrengés sújtotta, amely nagy károkat okozott, de ugyanakkor hozzájárult a város modernizációjához, ugyanis épületeinek nagy része (amelyek nem semmisültek meg teljesen a földrengés során) olyan károkat szenvedett, amely elkerülhetetlenné tette lebontásukat. A felszabadult területek beépítése mellett, a város a Száva árteréig szabadon terjeszkedhetett. 1887-ben készült el az első városfejlesztési terv, amelyben már szerepel az Alsóváros rácsos utcaserkezete és a „Lenuci-patkó” (*Lenucijeva potkova* vagy zágrábi körgyűrű/körút⁴), az Alsóváros központját keretező parkterek U alakú láncolata, amit a terv készítője, Milan Lenuci várostervező mérnök a város beépítetlen földterületeire (mezők és kertek) tervezett. Az Alsóváros új szövete és szerkezete a Felsőváros középkori eredetű szövetétől idegen, szabályos és szigorú beépítési mintázatot mutatott, s ezt az új városi integrációt keretezte a „zöld patkó” keletről, délről és nyugatról. A patkó vagy U alakú zöldövezet a város reprezentatív kertjeinek, kisebb parkjainak, valamint tereinek és középületeinek csoportja, amit bécsi mintára terveztek. „A Ringstrassét idézi a monumentális középületek összefüggő láncolata, ugyanakkor hiányzik a széles körút dinamizmusa” (MORAVÁNSZKY 1998; 46). A bécsi Ringstrasse és a zágrábi gyűrű párhuzamát számos tanulmány és

⁴ Zagreb Ring (BLAU–RUPNIK 2007; 58).

kutató tárgyalta, köztük Eve Blau (*Shaping the Great City: Modern Architecture in Central Europe, 1890–1937, Project Zagreb: Transition as Condition, Strategy, Practice*) és Moravánszky Ákos (*Versengő látomások*).⁵ Zágráb⁶ példája a Ringstrasse modelljének átültetését mutatja egy teljesen más városi környezetbe, amelyben főleg reprezentációs célú (amellett, hogy némiképp enyhítette a vasút zaját, s lazította a sűrű beépítést), s hiányzott a közlekedést elősegítő, valamint a város-szerkezetben betöltendő összekötő funkciója. A zágrábi épülettömbök s az általuk kialakított városi tömbök sűrű, keretes vagy szegély-beépítésűek, kisebb belső vagy csatlakozó udvarokkal. „Nem csak a nagyvárosok, mint Bécs, Budapest és Prága voltak azok, amelyek felzárkóztak a városiasodással és a vele járó nagyvárosi törekvésekkel. A monarchia kisebb központjait is bevonták. A modern Zágráb 1900 után keletkezett az építészek új generációjának erőfeszítései révén, amelyek a bécsi, grazi és budapesti tanulmányokból visszatérnek olyan ötletekkel, amelyek átfőrnének a város felépítését” (BLAU–PLATZER 1999; 140).

A 19. század folyamán politikai akadályok álltak Prága (Csehország fővárosa) fejlődésének útjába, ugyanis az osztrák kormány nem engedélyezte a város bővítését. Az említett városokat összehasonlítva a többi európai várossal, Prága szöveteinek átalakulási dinamikája lassú, a középső területe a 19. század végéig nagyrészt érintetlen maradt, eltekintve a városi falak átépítésétől, majd igen intenzívvé és drasztikussá vált. A középkori erődítményeket 1874-ben lebontották, hogy helyet teremtsenek a növekvő város területi igényeinek kielégítéséhez, és a város a barokk védelmi falak gyűrűjében egyre sűrűbb beépítésűvé vált. A Haussmann-féle Párizs-koncepció modellezésére irányuló kezdeményezés részeként a labirintusszerű, legsűrűbben lakott negyed, a Josefov szinte teljes épített környezetét módszeresen lerombolták (szanálták) 1893 és 1913 között (KOHOUT–VANČURA 1986). Prága modernizációja, amit az 1893-ban⁷, Josefov zsidónegyed korszerűsítésére kiírt várostervezési pályázat vezetett be, az 1890-es

⁵ Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia nyitott tereinek reprezentatív funkcióit számos teoretikus tanulmányozta, többek között É. Blau, S. Knežević, Á. Moravánszky, M. Csáky, J. Purchla, F. Achleitner és mások.

⁶ Zágráb várostipológiai elemzésével a 4. alfejezet foglalkozik.

⁷ A különböző szakirodalomban eltérő dátumot társít a városrendezési pályázat kiírásához (1887, 1893). A fejezetben az 1893-at használom a cseh szakirodalom (KOHOUT–VANČURA 1986) hatására.

évektől nemcsak a közegészségügyi problémák megoldására volt válasz, hanem a város társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulásának kezdete is volt. Josefov átalakításának eredeti ötlete Alfred Hurtig és munkatársai nevéhez fűződik, akik a középkori eredetű városszövet síkátorokkal és szűk utcákkal szabdalt labirintusát ortogonális utcaszerkezettel helyettesítették, amelynek tengelyében a reprezentatív Pařížská utca áll, ami a Haussmann-féle sugárút koncepcióját követi. A negyed középkori utcáit és épületeit (kivéve a zsinagógákat) korszerű utak és városszövetek váltották fel, „nagyszabású bérházak épültek a historizmus és szecesszió eklektikus keverékstílusában” (MORAVÁNSZKY 1998; 53), valamint az ekkor (még) népszerű neobarokk és neoreneszánsz stílusban. A terület építészeti jellegét Josef Sakař nyertes pályázata (1893) határozta meg, valamint városszerkezetének szigorú dinamikáját oldotta: a Sitte-féle zöldfelületi megoldásokat is alkalmazva kellemesebbé tette a racionális szabályozást. Prága és Budapest földrajzi és vízrajzi karakterisztikái nagyon hasonlóak, Budapesten a reprezentációs elképzelések és Prágában a városfejlődés tudatos akadályozása mindkét város esetében a központi területek beépítési sűrűségének jelentős növekedését eredményezte. „E folyamat kísérőjelensége volt a főutaktól független, fedett bevásárló passzázsrendszerek építése is, elsősorban Prága és Budapest belvárosaiban” (MORAVÁNSZKY 1998; 36). Ugyan Prágában a város szerkezete nem tette lehetővé a Bécshez vagy Budapesthez hasonló reprezentációs funkciót betöltő utak⁸ létesítését a 19. század második felében, kivételt képez a Pařížská utca, amelyik az Andrássy út első harmadához hasonló (a „központ” és az Oktogon között).

Ljubljana (Laibach, ma Szlovénia fővárosa) modern várostervezésének kezdetei az 1895-es földrengést követő időszakra nyúlnak vissza, amely alkalmat és szabad területeket teremtett a város modernizálására, bár annak kiteljesedésére csak a 20. század második negyedében került sor. A földrengés utáni városrekonstrukció kezdeti szakaszában a város vezetősége Camillo Sittét kérte fel a város tervszerű szabályozásának és városépítészeti tervének kidolgozására, Max Fabiani saját kezdeményezésére javasolta tervét, valamint a két előző terv felülvizsgálata után a város tervezési (műszaki)

---

⁸ Prága ennek ellenére nem nélkülözi a reprezentatív tereket, ezek közül az egyik legnagyobb hatást a sétányszerű Vencel tér (Václavské náměstí) kelti, amelynek lezárása a Nemzeti Múzeum épülete.

osztálya is kidolgozott egy várostervet, amit 1896-ban fogadtak el (GUNZBURGER MAKÁŠ–DAMLJANOVIĆ CONLEY 2010; 226). Jellegeiben mindhárom terv különböző volt, azonban tükrözte azokat az elképzeléseket és irányzatokat (elveket), amelyek a kor fejlődő városait, nagyságuktól és jelentőségüktől függetlenül jellemezték. „Sitte számba vette az óváros kulcsfontosságú tipológiai elemeit, majd hasonló itáliai példákkal vetette össze, és meghatározta sajátos jellegüket. Ezeket az elemeket tette városfejlesztési terve jellegzetes részévé” (MORAVÁNSZKY 1998; 52). Tervében figyelembe vette és hangsúlyozta a város identitását, a kulturális és térbeli hagyományait, amelynek alapja a város nyugat-európai jellege és szerkezeti modellje (MORAVÁNSZKY 1998), valamint a saját identitás megteremtésének igénye volt. Amellett, hogy a múlthoz nyúlt vissza inspirációért, s annak ellenére, hogy a város esetében nem favorizálta a mértani szabályoknak megfelelő szigorú szerkezetet, a városfejlődés következő ötven évét határozta meg és vázolta tervezetében mindezt a város térbeli bővítésének igénye nélkül a város akkori területén a déli vasút vonalán belül. Fabiani Otto Wagner várostervezési eszköztárából merített, terve (FABIANI 1895) a funkcionalitásra és a forgalomszervezésre összpontosított, s figyelembe vette a város fejlődésével és szerkezetével kapcsolatos problémákat, amelyeket a közlekedés fokozatos modernizációja még fokozott. A Wagnerrel dolgozó építész előterjesztett egy új körgyűrűből és egy azt metsző sugárútból álló szerkezetet, s a szomszédos utcák bekapcsolásával együtt így teremtve meg a lehetőséget egy működő közlekedési rendszer létrehozására. A szabálytalan körgyűrű északnyugat irányban követi a vasút vonalát, délkeletről pedig magába foglalja a várhegyet, így a városszerkezet mértani középpontjába helyezve a várat. A tervezett utcák szabályos szerkezete behálózta a várost, a várhegyet érintetlenül hagyva, így Fabiani⁹ Bécs Wagner-féle monumentális és letisztult szerkezetét szorította provinciális keretek közé. Sitte és Fabiani terveinek felülvizsgálatával részben elvetették a terveket, azonban felhasználták egyes megoldásait. A várostervezési részleg által elkészített várostervezési terv egy olyan körút kialakítását is felvetette, amely a már kialakított utcai rendszert követte, valamint a Fabiani-

⁹ Bár a terve nem valósult meg teljességében, de mivel a Monarchia felbomlása után Ljubljana szerepe és jelentősége is megerősödött, s fejlődése is felgyorsult, Max Fabiani körgyűrűs megoldását felhasználva Jože Plečnik egy külső körgyűrűt is vizionált a radiocentrikusan fejlődő város periferiájára.

féle geometrikus megoldáshoz képest a terület morfológiájához organikusan alkalmazkodó utak kialakítását javasolták, így a sittei elvek is hangsúlyt kaptak. A terv elfogadásával csak a körút egy része készült el, s ezt számos változtatás követte, amelyben Fabiani is részt vett. Ljubljana korai modern várostervezési koncepciója számos rokon tulajdonságot mutat a kombinált (Sitte–Stübben–Wagner) várostervezési elvek megoldásait felvonultató városokkal, annak ellenére, hogy ezek az elvek gyakran ütköztek egymással. A modern Ljubljana arculatának és szerkezetének kialakítása azonban nem a fenn említett városépítészekhez köthető közvetlenül, csak közvetett módon, hiszen a folyamatban meghatározó szerepet a szlovén építész, Jože Plečnik játszott. A közvetettség a Wagner-féle elvekben összpontosul, amelyeket Fabiani mellett Plečnik is követett a város bővítési és szabályozási tervének kialakításában.

Brén (Brno, Csehország) várostervezési és -építészeti szempontból a 19. század egyik tipikus példája, az Osztrák–Magyar Monarchia egyik fontos ipari városává vált, így az ütemes gazdasági fejlődés, lakosai számának növekedése miatt területének kibővítése és a beépítés sűrűségének növelése elkerülhetetlenné vált. A város bővítésére irányuló tervet 1861 végén nyújtották be, s a végleges tervet 1863-ban fogadták el, amelynek részletes előkészítését Franz Neubauer végezte. A környűrű (Ringstrasse) építése Párizs, Barcelona és Bécs modelljét követte, és a bécsi fin de siècle stílusának egy szerényebb változatává vált a város lebontott erődtímenyrendszerének helyén kialakított környűrű területén koncentrálódó adminisztratív funkciókkal.

A bécsi Ringstrasse modellje a Monarchia keleti területeinek városrendezési döntéseit is inspirálta: „Egy különleges fejezet Lviv városfejlődésének történetében, amit a parkok és a zöld területek diadémja képvisel a 19. század második felében. Ezek között a közparkok között a Stryjs’kyj Park 1887-ben épült [...]. A bécsi Ringstrasse modelljét követve a város történelmi központját egy körút vette körül” (BLAU–PLATZER 1999; 145). A városfejlődés intenzitásának növekedése az új lakó- és üzleti, valamint vegyes funkciójú negyedek és a középosztály bécsi mintára épített bérházai által manifesztálódott, jelentős szerep jutott a közterek és zöldterületek fejlesztésének is. A 19. században a város építészeti karakterét és a városépítészeti megoldásait Bécs és a főváros által képviselt stílus uralja, a tervezési és építési tevékenység a város központi területére és a környűrűre összpontosított, míg az ezen kívül eső területeket elhanyagolták. Mar-

Lviv, 2018 (Lovra Éva felvétele)

kian Prokopovych monográfiájában, *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*, leszögezi, hogy Lvivben (ma Ukrajna területén) „a modernitás, az új várostervezés, a racionális kormányzás és a neoklasszikus stílus kéz és kézben járt” (PROKOPOVYCH 2008; 28). Lviv, azaz Lemberg, ha korhűek

akarunk maradni, illetve a név által visszaidézni a 19. század végének és a 20. század elejének inspiráló miliőjét, amely radikálisan megváltoztatta a város képét, és a modern városok közé emelte: az infrastrukturális fejlődés nemcsak a központi területekre korlátozódott, hanem elérte a külvárosokat is, a körgyűrű befejezése és az új építési szabályoknak megfelelő épületek építése az út vonalán, új zöldterületek, intézmények létesítése és az általános útszabályozások követte a Monarchia többi (nagyobb) városának fejlődési dinamikáját.

Csernyivci (történelmi nevén Csernovic vagy németül Czernowitz, Ukrajna) és Temesvár „a »provincia metropoliszaivá« fejlődtek a 19. század második felében és különösen a huszadik század elején a folyamatban lévő városfejlesztés és a »modernizáció« általános folyamata eredményeként” (BLAU–PLATZER 1999; 154). Temesvár esetében a várostervezési ötletek kivitelezését gátolta a citadella (Cetate), amely megakadályozta a város folyamatos térbeli fejlődését, s ezáltal egy két központú (kétmagú) város jött létre, amelynek axiális középpontjában a fellegrvár (Cetate) állt. Temesvár az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb erődtítménye volt, stratégiai fontosságának elvesztése után 1892-ben megszűnt erőd jellege, lebontották a városkapukat és a bástyák, a várfalak nagy részét; a felszabadult területek ekkor még katonai fennhatóság alatt álltak, de a városnak rövid időn belül sikerült kiváltania azokat. Az erődtítményrendszer lebontása után szükség mutatkozott egy korszerű várostérkép (felmérési térkép) elkészítésére, mely alapján elkészíthették Temesvár új városfejlesztési tervét. A város felmérésére és a várostérkép elkészítésére a város vezetősége Szesztay Lászlót kérte fel. Szesztay tevékenysége később, 1908-ban Újvidéken is megteremtette a korszerű városszabályozás és városbővítés alapjait, ahogy tette ezt Temesváron, ahol 1901 és 1903 között végzett felmérési munkát (1904-ben fejezte be¹⁰), majd részt vett az 1911-es városbővítési terv elkészítésében (BLAU–PLATZER 1999; 154). A folyamat a két város esetében hasonló, ahogy a jelentősebb várostervezési megoldások is (tehermentesítő gyűrű): a Palóczi Antal és Szesztay László által készített szabályozási terv Temesvár 1911-es szabályozási tervének készítési dinamikáját követi, azonban számos megoldását tekintve Pozsony szabályozási tervével megegyezik (készítője Palóczi Antal). Szesztay

¹⁰ Temesvár és környéke. Mérték 1:20.000. Szesztay László felvétele alapján. Bpest, 1905. Állam-ny.

1904-ben fejezte be Temesvár felmérését, így a városszabályozási terv alapja ez a pontos alaptérkép.¹¹ Szesztay László az 1910. év elejére végzett Újvidék felmérésével, s felmérési térképét az 1910/1911. évi városszabályozási és városbővítési térkép alapjaként¹² alkalmazták. Az elkészült városterv (1910/1911)¹³, valamint a tömbtérkép (1912)¹⁴ Szesztay László és Palóczi Antal közös munkája.

A 19. és 20. század fordulóján Temesvár várostervezőinek kitűzött céljává vált az egységes városkép kialakítása, s új városi szövetek és szerkezet létrehozása, amely amellet, hogy megőrzi a fellegvárat, integrálja is azt a város egységes struktúrájába. A városfejlesztési folyamatot közvetetten befolyásolta Budapest, hiszen a város szabályozását és bővítését, valamint épített környezetét alakító építészek, mérnökök és várostervezők elsődlegesen a fővárosban dolgoztak. „Ybl Lajos budapesti építész az általános tervezésben vett részt. Ybl [...] ismerte a különböző kortárs tervezési modelleket, előnyben részesítve Otto Wagner javaslatát Camillo Sittével szemben” (BLAU-PLATZER 1999; 155). Bár Ybl terve egyértelműen követte a Wagner-féle modern város ideáját a téglalap alakú városi tömbökkel és az utcák rácsrendszerével¹⁵, de terve nem valósult meg teljességében. Az 1911-ben készült végső városbővítési és városszabályozási terv Ybl Lajos-féle szigorú geometriai rendszer, valamint az összefüggő zöldövezetet javasló Szesztay László-féle városrendezési terv kombinációja, amely a város magját, tengelyét jelentő fellegvárat az eredeti formájában megtartotta, és figyelembe vette a glacis és a körgyűrűk városfejlődésére vonatkozó korábbi javaslatokat. Végül a Szesztay-féle városbővítési tervet Szilárd Emil városi főmérnök és Bríger József városi mérnök dolgozta át 1912/13-ban. A végleges terv két zónára osztotta fel a várost, s a zárt, szegélybeépítésű városi tömbök mellett az előudvaros lakóház típusú beépítés is dominál. A térszerű sugárutat a lebontott erődtámaszok helyén alakították ki, 1900-ban kezdték meg az új sugárút építését a Cetate és a gyárkerület között, a munkásnegyed helyét pedig az Északi Pályaudvar mellett jelölték ki. „Timișoara, a

¹¹ Az előző fejezetek kitértek a pontos alaptérkép fontosságára, amely a megfelelő városszabályozás szempontjából elengedhetetlen.

¹² Újvidék sz. kir. város térképe és városbővítési terve KSH Könyvtár, TF 0004.

¹³ BME UT 1910/1911 jelzet nélkül.

¹⁴ BME UT 1912 jelzet nélkül.

¹⁵ Temesvár városbővítési terve szerint készítette Ybl Lajos és Kovács-Sebestény Aladár 1893-ban (OSZK TM 169 és BME Urbanisztika Tanszék Térképtára).

Temesvár, 2018 (Lovra Éva felvétele)

soha nem volt nagyváros nagymértékben illusztrálta az Osztrák–Magyar Monarchia megkésített kísérletét, hogy az ipari forradalomhoz felzárkózzon és szinte a semmiből létrehozzon és »szabályozzon« egy nagyvárost” (BLAU–PLATZER 1999; 158).

Temesvár és Pozsony városszabályozási terve is tartalmazza azokat a divatos városrendezési megoldásokat, amelyeket a 19. század végének vezető várostervező teoretikusai és gyakorlatban is tevékenykedő városépítésszei, mint Sitte, Wagner és Stübben fogalmaztak meg. Ezek az elvek, valamint az általánosan elfogadott és alkalmazott városépítészeti megoldások, mint a főforgalmi pontokból induló sugárutak és a belső, reprezentatív és a külső, tehermentesítő körutak is megtalálhatóak a tervekben. A legszembetűnőbb egyezés a téli kikötő terve, amelyik Újvidék és Pozsony térképén is megtalálható, a másik hasonlóság a két terv között, hogy a végleges tervet és vázlatokat megelőzte az adott városok mérnökhivatalának terve, amelyek egyes megoldásait alkalmazta is a Palóczi-féle Pozsony-terv (MORAVČÍKOVÁ–LOVRA–PASTOREKOVÁ 2017; 30–43) és a Palóczi–Szesztay-féle Újvidék-terv. A cislajtániai területek városai közül Linz városépítészeti összefüggéseiben hasonlóságot mutat Újvidékkel és Pozsonnyal, az egyezések a városszerkezetet és a városok típusait meghatározó elemeken alapulnak (folyó, zöldterületek, vasút). Temesvár városfejlesztési megoldásai hasonlóságot mutatnak Szeged szerkezeti jellegzetes-

ségeivel is (körgyűrűk, sugárirányú utak), bár a metropolisz kialakításának ötletét támogató léptékét tekintve nagyobb dimenziókkal rendelkezett. Lechner Lajos újra kiadott *Szeged újjá építése* (Budapest, 1891) című, a város árvíz utáni rekonstrukciója összefoglaló kötetének előszavában dr. Meggyesi Tamás egy mondatban összefoglalja azt az előremutató várostervezési ars poeticát, amelynek előfutára maga Lechner volt, s ideológiájában a századforduló magyar várostervezői is követtek: „Lechner Lajos nem csupán átvette kora városépítészétének nyugat-európai vívmányait, hanem – *attól sok esetben előremutatóan eltérve* – azt a sajátosan magyar viszonyok közt, alkotó módon tovább is tudta fejleszteni” (MEGGYESI 2000; IX).

Erdély más városai szerkezetének és szöveleinek átalakulása, mint Brassó, Kolozsvár, Nagyvárad esetében, még ha a főváros hatására a körgyűrűk ötletét be is fogadták, jellegét tekintve a Dunántúl városaival több közös tulajdonságot mutat. A fent említett városokban ugyan a védelmi falakat lebontották, hogy az így felszabadult területeket városfejlesztési célokra használják fel, de az 1867 és 1918 közötti időszakban nem épült ki egy egységes körgyűrűs rendszer.

A 19. század második felében Bécs építészetét és városépítészetét meghatározó stílusirányzatok és elvek egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek a Monarchia kisebb városaiban is, a tudatos népszerűsítésnek köszönhetően, s a szakemberek, a birodalmi városfejlesztési normák terjesztésének érdekében végzett munkájának. Bécsét és később Budapestet alakító és a városokban dolgozó építészek és városépítők munkája formálta a birodalom más településeinek városképét is. Az 1867 és 1918 közötti időszakban alakult ki Csernyivci (történelmi nevén Csernovic vagy németül Czernowitz a mai Ukrajna keleti területén) épített környezete és városi struktúrája. Béccsel ellentétben, ahol az építészeti stílusok korszakspecifikusabbak voltak, s gyakran felülírták az előző korok építészetének fizikai megnyilvánulásait, Csernyivciben egy-egy építészeti stílus stabilabban, hosszabb ideig jelen volt, s az egymást követő irányzatok gyakran együtt léteztek¹⁶, viszont a korabeli fejlesztés léptéke nem talált összhangot a meglévő beépítéssel és szerkezeti viszonyokkal.

A cselekvési mechanizmust vizsgálva nem beszélhetünk egyenes és közvetlen városépítészeti hatásról az „osztrák”¹⁷ és „magyar”¹⁸ vá-

¹⁶ A megállapítás alapja az épületek és a város vizuális elemzése.

¹⁷ Ciszlajtánia

¹⁸ Transzlajtánia

rosok összehasonlításával kapcsolatban. Az „osztrák” befolyás Camillo Sitte, Otto Wagner és kisebb mértékben Josef Stübben elméleti és gyakorlata révén érzékelhető. Sitte városrendezési gyakorlatát és Stübben városépítési kézikönyvének tematikus tipológiáját követve Palóczy Antal számos város bővítési és szabályozási tervének készítésében vett részt a történelmi Magyarország területén. Néhány terve csak részben valósult meg, de tervezeteinek többsége, az első kedvező fogadtatás és a pozitív kritikák ellenére megvalósíthatatlan maradt. A Palóczy-féle tervek között találjuk a budapesti Szabadság tér (jelentős változtatások után kiviteleztek) vagy a Tabán rendezését, de a fenn említett Pozsony, Újvidék városszabályozási tervének kivitelezésében is részt vett, s a Sittétől és Stübbentől kölcsönzött elveket hirdette a városrendezési pályázatok bírálataiban. Miskolc szabályozási tervének kapcsán írja (*Miskolc új városszabályozási és -bővítési tervéről*, 1897): „A városok cél tudatos, tervszerű építését, azok rendezését és szabályozását a városi népesség szaporodása, azoknak kellő lakásokkal való ellátása, a közegészségi viszonyok egyre súlyosbodó komplikációja, de különösen a kereskedelemnek és közforgalomnak rendkívüli átváltozása eszközeinek hatványozott sokasága, valamint az ipar óriási növekedése és általános föllendülése minálunk is megkövetelik”¹⁹ (PALÓCZI 1897; 259). Mindez megegyezik azokkal az elvárásokkal és elvekkel, amelyeket Josef Stübben²⁰, Otto Wagner „mérnöki” és funkcionális gondolkodásmódja, várostervezési elvei és gyakorlata képviselt, amelyek a kor városainak mérnöki alapokon nyugvó szabályozását (infrastruktúra és ortogonális utcaszerkezet), valamint ezzel ellentétben, de részben kiegészítéseként a Camillo Sitte²¹-féle, a városi tér művészi elveken alapuló formálását hirdették.

Amikor az osztrák–magyar hatásról beszélünk, Szarajevót²² (ma Bosznia-Hercegovina fővárosa) egy fontos, mégis egyedi példának kell tekinteni, s nagy figyelmet szentelni a városszerkezet és városi szövetek elemzésének, ugyanis a város osztrák–magyar időszakában, 1878 és 1918 között kulturálisan két külön világ között manővere-

¹⁹ Az idézetek követik a kor helyesírását, s a hibákkal együtt idézettek, így a szerző eltekint a [sic!] jelzéstől.

²⁰ A korszak legnagyobb hatású városépítészeti összefoglalását a német szakemberek, Reinhard Baumeister és Josef Stübben készítették.

²¹ Camillo Sitte: *Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätze* (1889).

²² A fejezetben szereplő egyes városok, köztük Szarajevó részletes várostörténeti és tipológiai elemzése a városokkal foglalkozó fejezetben található.

zett, amely az oszmán hagyományok és a kortárs osztrák–magyar építészet egyedülálló keveréke volt (a város központi magja a Habsburg-időszak alatt épült). A város központjának (čaršija) nagy része megsemmisült az 1879-es tűzvészben, s a katasztrófa egy üres lapot nyitott Szarajevó városfejlesztési történetében. Az első, tűzvész utáni szabályozási terv (Regulierungsplan²³, 1879/1880) az utak és utcák kiszélesítését és kiegyenesítését, a szerkezetileg nem biztonságos épületek lebontását javasolta, valamint az új központi tér struktúráját és képét is meghatározta – a katolikus templom és a városháza helyét (SPARKS 2014; 116). A tűz pusztítása megsűrgette a város szabályozásának szükségességét, a tűzveszélyes sikátorok és szűk utcák szabályozását és a városszövet fellazítását, azonban az első hivatalos városfejlesztési tervet még 1912-ben sem mutatták be, így az utcák többsége továbbra is szűk és kacskaringós volt még a megelőző korszak városépítészeti „bravúrai” eredményeként.

Az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka alatt az ipar és a műszaki újítások²⁴ bevezetésével a város fejlődésnek indult és átalakulása látványossá vált, a város korszerűsítésének modellje a közép- és nyugat-európai városfejlesztés tágabb kontextusához kapcsolódik. „Akkoriban [a Habsburg Szarajevó időszakában] a nyugati gondolkodás fő eleme a városfejlesztéssel kapcsolatban a parkok és egyéb nyilvános szabad terek biztosításának jelentősége volt” (SPARKS 2014; 52). A város, az orientális és európai kulturális és (város)építészeti hatások olvasztótégelye, ahol e két külön világ hatására egyfajta kollázszerű városszerkezet és -kép jött létre. Az orientális és az európai városi formavilág közötti különbségek nemcsak stílusukban, hanem léptékükben is különböznek: Szarajevóban a város dualista²⁵ központi magja kompaktabb, struktúráját a téglalap alakú városi tömbök alkotják, ellentétben az oszmán korszakból még fennmaradt kanyargós utcákkal és az épületek zárt sorú beépítésével. A város térképe jelentős különbségeket mutat a Habsburg és az oszmán Szarajevó utcahálózati mintája között, az utóbbi szűk és szabálytalan, ellentétben az 1878 és 1918 közötti időszak széles útjainak szabályos vonalával. A közterek fokozatos kialakításának során a város sűrű szövege is egyre lazábbá vált, viszont a szabad területek méretei jóval kisebbek voltak a többi történelmi régió fővá-

²³ Az építési szabályokat 1880-ban léptették életbe.

²⁴ 1885-ben Szarajevóban létesítették Európa első villamosvonalát.

²⁵ Dualista alatt a dualizmus, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia ideje értendő, nem politikai meghatározás, hanem utal a korszakra és a területre.

Szarajevó, 2018 (Lovra Éva felvétele)

rosainak köztereireh képest, s a zöldövezet (közpark) helyét az 1880-as években jelölték ki, majd később kibővítették azt. A város építészetére és a városképre az osztrák–magyar területen népszerű építészeti stílusirányzatok nagy befolyással bírtak. A székesegyházakat a neogótika és a romanika stílusjegyeinek felhasználásával építették, az osztrák–magyar korszak kezdetét a historizáló építészet és a stíluskombinációk/eklektika jellemezték, a szecesszió a 19. század végén jelent meg a városban, de akárcsak Bécsben, az irányzat elsősorban a lakóépületek tervezésénél dominált, s csak elvétve a középületek építésénél.

Trieszt (ma Olaszország területén) és Fiume (Rijeka, ma Horvátország területén) a várost kialakító elemek és formák, a természeti környezet, a funkciók és az osztrák–magyar időszakban kialakított városi szövet típusok tekintetében hasonlóságot mutatnak, azonban építészeti minőségükben különböztek (*Az Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képben* [1885–1901] jellemzése és kritikája alapján): „Lassúbb és szegényebb fejlődést mutatnak Triesztben a képzőművészetek s ezek között első sorban az *építészet*. Az ó városon végig járva, hiába keresünk régebbi időből való jelesebb épületeket. [...] Minthogy a városnak majdnem valamennyi szebb épülete a legújabb időből való, természetes, hogy történelmi fejlődésről és a stílfajok egymásutánjáról szó sem lehet.”²⁶

Míg Európa többi részén található városok esetében a városiasodás folyamatának rétegei/materializálódása pontosan megkülönböztethető, addig a közép-európai, s különösen a történelmi Magyarország területén, valamint az Osztrák Birodalom határterületein található városok esetében a történelmük során kialakult különböző, az adott korra jellemző városszerkezet, épített környezet és az erős lokális jelleg számos átfedése tapasztalható az 1867 és 1918 közötti időszakban. A közös városfejlesztési elvek és a városokat kialakító formai elemek összetett és ismétlődő mintát alkothatnak a vizsgált városokban, így téve lehetővé a várostervezési hatások beazonosítását. A reprezentatív új utak, mint a városok új hangsúlyos tengelyei a legtöbb esetben a vasútállomásokat kapcsolták össze a városmaggal, többek között Kecskemét, Kolozsvár, Nagyvárad, Győr, Sopron, Szombathely, Pécs esetében is. „A vasút – városfejlesztő szerepétől eltekintve is – a városok közlekedési hálózatának, sőt egész szerkezetének lényeges, olykor meghatározó részévé vált. A pályaudvarokhoz vezető út vagy utak – többnyire szabályozás, új utak nyitása révén – az úthálózatot fontos és jellegzetes elemekkel egészítették ki” (GRANASZTÓI 1960; 236). A folyóparti városok esetében a folyó egy-egy partján elterülő kerületek integrálásában fontos szerepet játszottak a hidak (többek között Budapest, Kolozsvár, Nagyvárad, Szombathely, Győr esetében is). Az államilag koordinált építési pro-

---

²⁶ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/az-osztrak-tengermellek-gorc-gradiska-trieszt-es-isztria-233A/trieszt-tajleirasa-nepelete-tortenelmi-es-muvelodesi-fejlodes-svida-ferencz-to-ld-forditotta-katolna-lajos-23CE/>

jektek gyakran a lebontott védművek (falak, bástyák, sáncok) helyére (például Kassa, Temesvár, Győr, Kolozsvár esetében is), vagy a város-mag közelében levő kihasználatlan piacterek területére koncentráálódtak (mint Székesfehérvár, Baja, Győr stb. esetében). Az alföldi területek településeit a városok főterének s közvetlen környezetének szabályozása jellemezte, amely részben reprezentációs jellegű szabályozás és rendezés volt (egyes főterek, a rendezés hatására megközelítőleg szabályos téglalap alakot nyertek, mint Hódmezővásárhely és Kecs-kemét főtere esetében is). Az ortogonális rácsrendszer alkalmasnak látszott arra, hogy a várostervezés felzárkózzon a városok gyors növekedésének igényeihez, amely rendszer az újonnan tervezett városnegyedek szerkezeti sajátosságait évtizedekig, mintegy az 1880-as évekig uralta a szigorú historizmus nevében. Az 1880-as évek közepétől az ortogonális utcahálózat egyre több kritikát kapott a kor szakembereitől, s a szakmai szkepticizmus megfelelő környezetet biztosított Sitte városépítészeti elvei elfogadásához és „divatossá” válásához. A kor várostervezői és építészei ismerték a modern városépítészeti elveket, s ezek között Camillo Sitte munkásságát is, nemcsak teoretikai munkáit, hanem várostervezői gyakorlatát (Josip Pospošil – Szarajevó [GUNZBURGER MAKÁŠ–DAMJANOVIĆ CONLEY 2010; 247], Palóczy Antal – Pozsony és Újvidék, Temesvár – Ybl Lajos, Szeged – Lechner Lajos stb.), így a modern városrendezési elvek, valamint a közös városépítészeti nyelv (körutak, sugárutak, közparkok stb.) közös platformként működtek az Osztrák–Magyar Monarchia városaiban.

*

„A 19. század végén, a Habsburg Közép-Európa városai a modernizáció helyszínei voltak, ahol az ipar és a pénzügyek koncentráálódtak. De ezek voltak a történelem helyei is, a birodalom többnemzetiségű és többkultúrájú városi társadalmi felgyülemlett tudásának, emlékezetének és készségeinek felhalmozódása. [...] Az építészet [...] ezért nemcsak a modern város új kultúrájának terjeszkedésével, hanem a komplex többnemzetiségű történelmével, a különböző kulturális hagyományokkal, ellentétes politikai napirendekkel és kezdeményezésekkel kapcsolatos értelmezést is felöleli” (BLAU–PLATZER 1999; 11–12).

A város sajátos jellegének és a városfejlesztés irányának meghatározása szempontjából a várostipológia, ami főként szerkezeti és

városszöveti jellegzetességeket vesz alapul a típusok meghatározásánál, városképvizsgálatokkal²⁷ egészül ki, amelyek figyelembe veszik a városok kiegyezés előtt kialakított épített környezetét, az 1867 és 1918 között épült épületeket és összefüggő városi együtteseit. A várostervezés és városépítészet, valamint az építészet, legyen az egy-egy egyedi manifesztum, vagy egy-egy összefüggő együttes, nem vonatkoztatható el egymástól, kiegészítik egymást, s csak egymás kölcsönhatásában vizsgálhatók, ha a cél egy komplex kép alkotása, amely nemcsak a korszak építőtevékenységét, hanem az adott kor főbb szociokulturális, politikai és gazdasági tulajdonságait is magába foglalja. „Nyugat-Európában a fejlett kapitalizmus volt a városok gyökeres átalakulásának motorja. Közép-Európában viszont a nyugat-európai-tól eltérő gazdasági és politikai viszonyok csak részleges megújulást eredményeztek a városfejlődésben. A modernizáció általában nem járt alapvető strukturális átalakulással [az esetek többségében valóban nem, de számos vizsgált város esetében jelentős strukturális átalakulás tapasztalható²⁸], inkább csak a modernség szimbólumainak átvételével. A 19. század végén az különböztette meg a korábbi korszakoktól, hogy teljes egészében áthatotta önnön modernitásának tudata” (MORAVÁNSZKY 1998; 63). A „modernség szimbólumainak átvétele”, mint a korszerű infrastruktúra, városszerkezeti elemek (úthálózat, zöldterületek-közparkok), középületek, stílusok, mind-mind egyet jelentett egy bizonyos fokú univerzalitással, amely az Osztrák–Magyar Monarchia teljes területére több-kevesebb mértékben jellemző volt. Így a kor városképében is találhatóak olyan központi együttes elemek (minták), amelyek a szerkezettel együtt értelmezve ismétlődő mintának tekinthetők, ezzel szemben az *Ausgleich* (1867) megelőző időszakát még mindig uralta a természeti táj (építőanyagok, terület morfológiája) által meghatározott városkép és az épített környezet.

A városképet az adott város térbeli és szerkezeti jellemzői és az épített környezete alakítja ki, összefüggésben azzal a természeti tájjal, amelyen organikusan jelen van. A városok térbeli és síkbeli „kol-

---

²⁷ Az osztrák–magyar korszak épített környezetének és városképének, valamint a kiegyezést megelőző évtizedeknek az építészeti jellegzetességeinek a tanulmányozása az archív dokumentumok (levelezőlapok, festmények, rajzok) és a kapcsolódó irodalom segítségével történt, amelyet kiegészítettek és pontosítottak a helyszíni városkép-vizsgálatok.

²⁸ A szerző megjegyzése.

lázs jellege” lehetővé teszi, hogy a rész–egész elvei alapján (kisebb elemekből a nagyobb, összefüggő egység felé) elemezzük a várost alkotó formai elemeket egy-egy lehatárolt területen, s a város egész szerkezetét egészében is az egyes elemeinek összefüggései alapján. A várost felépítő elemek hasonló térbeli elrendezése, az épített környezet hasonlóságai alapként szolgálnak a városok hasonló kritériumok szerint történő értékelésére. Az osztrák–magyar időszak városai tükrözik a földrajzi és vízrajzi jellemzők területi sokféleségét, ezeken a városokon keresztül megmutathatók azok a tendenciák (történelmi, gazdasági, politikai, társadalmi), amelyek megakadályozták a teljes egészében egységes városszerkezet és városkép létrehozását, a bizonyos fokú tervezési univerzalitás ellenére is (1867 és 1918 között hasonló városképi karakterek alakultak ki). A városkép-változások egy meghatározott korszak specifikus lenyomatainak is tekinthetők. „Még ma is fel lehet ismerni az Osztrák–Magyar Monarchia korábbi területeit a regionális kormányzat központjain, bírósági épületein, múzeumain, kórházain és iskoláin keresztül” (BLAU–PLATZER 1999; 96).

A hetven vizsgált város közül kiemelkedett az 1873-ban egyesült Budapest, amelyik gyakorlatilag elszívta az ország többi városának gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális erejét, így alakulhatott ki az a hatalmas törés népesség, nagyság és jelentőség szempontjából, amelynek mértéke Európa más országaiban sokkal enyhébb. A főváros dominanciája a városkép kialakításában is megmutatkozott, hiszen az itt jelentkező stílusirányzatok gyorsan elterjedtek a vidéki városokban is, ugyanis gyakran a fővárosi mérnökök²⁹ vezették a többi város építkezéseit is, így a lokális jelleg háttérbe szorult. A korszak a stílusok burjánzásáról és tobzódásáról szól, amelyek gyorsan váltakozva követték egymást. A 19. század közepe táján uralkodik az újjáéledő gót stílus és a reneszánsz, az 1890-es években a historizmus jelentkezik, mint a neogótika, a neoreneszánsz változatai, neobarokk, eklektika, a századforduló után a szecesszió, s ellenhatásként a neoklasszicizmus és neobarokk. Az 1890-es évek elején kezdődött az a kor, amelynek meghatározó építészeti és városépítészeti vívmányai (a Monarchia széthullásával bezárólag) meghatározták a 20. század

---

²⁹ A császári építészek, mint például Atelier Fellner & Helmer építészei, Pfaff Ferenc, Hauszmann Alajos nemcsak Budapesten és Bécsben tervezték (főként) középületeiket, hanem a kisebb osztrák–magyar városokban is alkottak.

meg a századforduló előtt. Az építészeti és városképi identitás, a magyar nemzettudat vállalása Marosvásárhely legmeghatározóbb épületei által láttatható. A szecesszió magyar vezéralakja, Lechner Ödön tanítványai, a budapesti Komor Marcell és Jakab Dezső által tervezett Városháza (1907–1909)³¹ és Kultúrpalota (1911–1913)³² szecessziós épületegyüttesét a vármegyeházának vagy színháznak kellett volna még kiegészítenie, mely lezárta volna Marosvásárhely főterét. Komor és Jakab magyaros művészeti identitást kifejező szecessziós törekvéseinek legjellemzőbb, eredeti értéket képviselő alkotásait Szabadkán találjuk. Ezek az épületek, a zsinagóga (1902), a Városháza (1912) és a palicsi fürdő épületegyüttese az időszak szimbólumaivá váltak. „A »nemzeti építéstílus«, a »magyar szecesszió«, a »nemzeti jellegű modern építészeti kezdetek« mind kifejezett valamit abból a magyar nemzeti forma teremtésére irányuló szándékból, amelyet Lechner magáénak vallott [...]. Fülep Lajos *Magyar építészet* (1916) című tanulmányában tisztázta e törekvések értelmét, a nemzeti és egyetemes emberi egymáshoz tartozását és különbözőségét” (VÁMOSSY 1998; 130).

Eve Blau szerint annak ellenére, hogy a vizsgált városok várostörténete és háttere is eltér, „lehetséges a széleskörű kulturális folyamatok azonosítása, és különösen a városra vonatkozó ideákkal kapcsolatban, hogy nyomon kövessék a fejlődés irányait és a tartósan széles körben elterjedt koncepciókat és modelleket. Ezek ezután háttérrel biztosítanak a különböző megépített és meg nem épített projektek és az építészek és tervezők diskurzusai számára, akik Közép-Európa modern világait képzelték el, azoknak a városoknak a konkrét kódjaira, építési gyakorlataira és városi történelmére vonatkozóan, ahol elfogadták követeléseiket” (BLAU–PLATZER 1999; 15).

Az örökölt épített környezet városi interakciója a tradicionális és modern szimmetriájától és egyensúlytól, az alkotóelemeinek ritmusaától függ, de a legfontosabb ezen elemek közötti irányadó arányos kapcsolat kérdése. A város identitása, a városszerkezet és a városkép kombinációja a város fizikai és esztétikai minőségének és a város észlelésének legmagasabb fokát képviseli: az építészet és a várostervezés sajátos szemantikai területe.

³¹ Építési idejét az erdélyi szakirodalom 1906/07-re teszi.

³² A Kultúrpalotát Körösfői Kriesch Aladár falfestményei, Nagy Sándor és Róth Miksa mozaikjai és üvegablakai díszítik.

Irodalom

- AZ OSZTRÁK MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBEN (1885–1901) [2017.02.15.] <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/OMM/>
- BLAU, Eve–PLATZER, Monika szerk. (1999): *Shaping the Great City: Modern Architecture in Central Europe, 1890–1937*. Prestel, München–London–New York
- BLAU, Eve–RUPNIK, Ivan szerk. (2007): *Project Zagreb: Transition as Condition, Strategy, Practice*. Actar, Barcelona–New York
- CSENDES, Peter (2005): Városfejlődés és várostervezés Bécsben a 19. században = *Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században*. Budapest Főváros Levéltára–Bécsi Városi és Tartományi Levéltár, Budapest–Bécs, 37–45.
- FABIANI, Maks (1895): *Erläuterungs-Bericht zum Entwurfe eines General-Regulierungs-Planes der Stadt Laibach*. Bécs
- GEREVICH László szerk. (1978): *Budapest története IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- GRANASZTÓI Pál (1960): *Város és építészet*. Műszaki Kiadó, Budapest
- GUNZBURGER MAKAS, Emily–DAMLJANOVIĆ CONLEY, Tanja szerk. (2010): *Capital cities in the Aftermath of Empires: Planning in Central and Southeastern Europe*. Routledge, London–New York
- KOHOUT, Jaroslav–VANČURA, Jiří (1986): *Praha 19. a 20. století*. Naklad Technické Literatury, Prága
- LECHNER Lajos (1891): *Szeged újjá építése*. Előszó dr. Meggyesi Tamás. PressKontakt (reprint 2000), Szeged
- MORAVÁNSZKY Ákos (1995): Die Sprache der Fassaden. Das Problem des Ausdrucks in der Architektur der Donaumonarchie 1900–1914. = *Architektur im 20. Jahrhundert*. Prestel, München–New York, 13–21.
- MORAVÁNSZKY Ákos (1998): *Versengő látomások: Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta–LOVRA Éva–PASTOREKOVÁ, Laura (2017): Red or Blue? The Start of Modern Planning in Bratislava = *A&U*, Vol. 51, No. 1–2, 30–43.
- PALÓCZI Antal (1897): Miskolc új városszabályozási és -bővítési tervéről = *Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye*, Vol. 31, No. 6, 259–263. <http://public.omikk.bme.hu/mee/> [2017.12.14.]
- PROKOPOVYCH, Markian (2008): *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*. Purdue University Press, Lafayette
- SISA József (2016): *Motherland and Progress: Hungarian Architecture and Design 1800–1900*. Birkhäuser Verlag GmbH, Bazel

- SPARKS, Mary (2014): *The Development of Austro-Hungarian Sarajevo, 1878–1918: An Urban History*. Bloomsbury, London
- VADAS Ferenc (2005): Budapest vasúti hálózata és pályaudvarai = *Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században*. Budapest Főváros Levéltára–Bécsi Városi és Tartományi Levéltár, Budapest–Bécs, 143–154.
- VÁMOSSY Ferenc (1998): A századforduló három évtizede = *Magyarország a XX. században III*. Babits Kiadó, Szekszárd <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/431.html> [2018.02.03.]

Rövidítések

BME UT Térképtár – Budapest Műszaki Egyetem Urbanisztika Tanszék
Térképtár
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

Nyolcszáz magántörténet a felszabadulás(ok)ról...

*Igaz történetek Mindenkiföldjéről I–II. Szerkesztette Papp Árpád.
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2015–2016*

A török uralom alóli felszabadulás után a bécsi kormány nagyszámú szerb családot költöztetett az addigra csaknem teljesen kipusztult alföldi területek déli részeire. Ekkor már kisszámú magyar család is élt Bácskában és Bánátban, főként a Tisza–Maros vidékén, de a későbbi kincstári segédlettel zajló német betelepítés sokkal nagyobb méreteket öltött, ahogyan az 1712 utáni földesúri telepítések során érkező alföldi magyarok, felvidéki tótok és rutének érkezése is. Ők mind hozzájárultak a további telepítéseket megelőző Délvidék színes nemzetiségi összetételének alakításához, s az együttélés sajnálatos velejárójának tartott etnikai konfliktusok kitermelődéséhez is. Papp Árpád kétkötetes kiadványában néprajzkutatói-szerkesztői tevékenységével a véres huszadik század egyik legnagyobb nemzeti-politikai viszályának délvidéki lecsapódásait az etnikai konfliktusok mentén körvonalazódó mikrotörténet-közlések segítségével tárja az érdeklődő és tudományos olvasóközönség elé.

A 2010-ben alakult Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság a helyi lakosság ellen elkövetett második világháborús és az azt követő megtorló intézkedések feltárásának szándékával jött létre. A vajdasági kutatások tényleges koordinálója a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet lett. Programjába az 1944–48-as időszak folyamán Vajdaságban elkövetett gyilkosságok és más megtorló intézkedések levéltári forrásainak feltárása, az áldozatok névsorának összeállítása, valamint a múlt század negyvenes éveire vonatkozó visszaemlékezések, emlékek rögzítése, feldolgozása és archiválása került. Utóbbi munkatevékenységre Papp Árpád néprajzkutató, a Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának Vajdasági Külső tagja, a szabadkai

Városi Múzeum muzeológusa kutatótársaival, tanárokkal, egyetemi hallgatókkal és végzett néprajzosokkal vállalkozott. Az irányított életútinterjú-részletek gyűjtése 2009 és 2013 között zajlott, melyek során 170 adatközlőt szólítottak meg 37 településről, s mindebből ez idáig kétkötetnyi anyag került kiadásra összesen 1185 oldalnyi terjedelemben.

Az *Igaz történetek Mindenkeföldjéről I–II.* súlyos szöveggyűjtemény, mind tartalmát, mind tömegét tekintve. Az 1088 élménytörténetet és tekintélyes mennyiségű fényképanyagot tartalmazó kétkötetes kiadvány hét fejezetből tevődik össze, melyekben a történetek kronológiai sorrendben követik egymást. Az első kötet az 1941 és 1944 közötti, míg a második az 1944 és 1948 közötti vajdasági eseményeket hivatott bemutatni. A hét fejezetre tagolódó első kötet első részében a magyar hadsereg bevonulásához fűződő élmények kerültek tárgyalásra, a másodikban pedig a magyar katonaévek, a katonáskodás és a hadifogság eseményei. A harmadik fejezet az 1942-es razzia kollektív emlékezetben betöltött helyét kívánja bemutatni, míg a következő az orosz hadsereg bejövetelére vonatkozó emlékezetes eseményekre, a szovjet katonákra és eltérő szokásaikra, vagyis az orosz katona toposzának kialakítására helyezi a hangsúlyt. A kronologikus sorrend szerinti ötödik fejezet a Jugoszláv Néphadsereg katonáival kapcsolatos történeteket és a partizánok papokkal, tanítókkal, szegényekkel és nagycsaládosokkal szemben tanúsított magatartását mutatja be. Amellett, hogy a zsidó, német és szerb lakosság tragédiáiról is olvashatunk, terjedelmes tárgyalását kapjuk a magyar lakosság ellen elkövetett megtorlások emlékezetben betöltött szerepének is. A hatodik részben az 1945-ös impériumváltás bemutatására fókuszált a szerkesztő. A kutatók interjúkérdéseikben arra keresték a választ, hogy a lokális közösségekben milyen szinten használta föl a helyi emberforrást az új hatalom, s arra, milyen emlékek társulnak a földosztás, a beszolgáltatás és a kolonizáció eseményeihez. A hetedik, záró fejezet Sztálin és Tito kapcsolatára és a róluk alkotott vélemények ismertetésére összpontosít, de a politikai elitéltek kérdése is itt kerül bemutatásra.

A szöveggyűjtemény megírásának körülményeiről és módszertanáról, a negyvenes években zajló délvidéki néprajzi kutatásokról és az adott időszak jelenkori vizsgálatairól az első kötet bevezetőjéből tájékozódhatunk. Mindkét korábbi kutatási nézőpont, a hagyományos történelmi/ideológiai felfogás, vagyis a győztes oldaláról han-

goztatott szemlélet és az évtizedekkel később kialakult, a vajdasági magyarok részéről végzett belső vizsgálatra tett kísérlet sajátossága az egyoldalúság, amely felerősítette az egyértelműen jó és az egyértelműen rossz közötti leszámolás gondolatának képzetét, s magyar vonatkozásban kizárólag a „magyar áldozat – partizán bűnös” ellentétpár szemüvegén keresztül képzelte el a további kutatásokat (2015; 11). Jelen kiadvány létrejötte viszont a negyvenes évek mindennapi eseményeire vonatkozó hiányos ismereteink bővítését szolgálja, s a korszak szubjektív szempontú megértését, kutatását és értelmezését tűzte ki célul azt a közeget is figyelembe véve, amelyben a tragikus események megtörténtek. A kutatók az oral history módszerét nem a megtorlásokra vonatkozó adatok kiegészítéseként kívánták használni, ahogyan az a korábbi munkákra jellemző, hanem szigorú forráskritikát alkalmazva egy tudatosan vállalt adatbázis kialakítására törekedtek. A vajdasági magyarok történelmi emlékezete alatt minden olyan adatot és adatrögzítést számon tartottak, amelynek közlője vagy helyszíne a Vajdasághoz köthető a vizsgálat tárgyát képező időszakban, attól függetlenül, hogy éppen mint elnyomott kisebbség, hatalmat gyakorló többségi, újból bűnös kisebbségi, vagy – mint utóbb – hűséges nemzeti kisebbségiként számon tartott közösségről legyen szó (2015; 18–19). Ekképpen kerültek rögzítésre, archiválásra és feldolgozásra a negyvenes évekre vonatkozó visszaemlékezések, a kollektív tragédiaként átélt impériumváltás körülményeinek elbeszélései, de az események kollektív tudatában elfoglalt helyei és hatásai is.

Papp Árpád a bevezetőben áttekinti az 1941 és 1944 közötti magyar közigazgatás időszakában zajló néprajzi kutatásokat, amelyek a korábbi nagyszámú tudománytörténeti ismertetőből hiányoztak, s egy igen tekintélyes számbeli gyarapodásról ad számot. A legmeghatározóbb irányt budapesti szervezéssel a bukovinai székelyek módszeres kutatása jelentette, amely a Bácskai Táj- és Népkutató Tábor Munkaközössége által végzett gyűjtésekkel és a cserkészek falutörténeti kutatásaival valósult meg.

Ahogyan az emlékezésről szóló irodalom is definiálta a jelen perspektívájából közvetített visszaemlékezést, úgy jelennek meg a szöveggyűjtemény történetei között hosszabb-rövidebb jelenkori eseményközléssel vegyített adalékok is, melyeket a szerkesztő tudatosan, szögletes zárójellel és sorközzel elkülönített. Az elemzés során a történeteket Papp Árpád földrajzi értelemben is tipizálja. Elmondható,

hogyan a mikrorégiók, települések szintjén általánosan ismert lokális történetek és ugyanazon történelmi személyiségekhez köthető személyes élményközlések is nagy számban fordulnak elő, ugyanakkor a később látott filmek is emlékeztetlénkítő erővel bírtak a rögzítés során. A folklórelemek sorából kiemeli azt az erkölcsi normát, mely szerint a bűnös végül elnyeri méltó büntetését, de a bocsánatért esedező haldokló formuláját is, amely szerint a halál addig nem következhet be, amíg a bűn bocsánatot nem nyert. A történetek csoportosítása során Papp Árpád az azonos tartalmú és ugyanazon településen gyűjtött anyagokat illesztette egymás mellé, ezzel hozzájárulva az egymásra támaszkodó élménytörténetek közötti azonosságok és eltérések megismeréséhez, az adott időszak sokoldalú értelmezésének bemutatásához. A bemutatott mikrotörténetek címe jellemzően annak tartalmát és jellegét tükröző mondat vagy szövegrészlet. Az adatszolgáltatók anonimitásához hozzájárul, hogy a történetek végén csupán a gyűjtés helye és az adatfeldolgozás során kapott sorszám szerepel, míg a kötet végén található mutató a gyűjtés helye mellett annak időpontját, a gyűjtő nevét, az adatszolgáltató érintett időszaki tartózkodási helyét és a tőle származó anyag előfordulását is tartalmazza.

A második kiadvány megjelenésére kisebb változtatásokat eszközölt a szerkesztő, amelyekről érdemes néhány szót ejtenünk. Ahogyan arra magunk is utaltunk, az első kiadvány bevezetőjében taglalt hétfejezetes szerkesztéskonceptió utolsó elemében Papp Árpád eredetileg Sztálin és Tito mikrotörténeti megnyilvánulásait kívánta bemutatni, azonban már akkor, a 2015-ös kiadványban konstatálja, hogy „a leginkább folklórszemponturnak kérdésfeltevés [...], hogy milyen történeteket ismernek Titóról, Sztálinról? [...], a vártnál jóval szerényebb eredményt hoztak” (2015; 25). Valószínűsíthetően ennek tudható be, hogy a 2016 nyarán megjelent ITM II. hatodik részének utolsó, kisebb alfejezeteként köszön vissza csupán a várt, terjedelmesnek remélt egyfejezetnyi szövegkorpusz, melynek hiányát Papp Árpád végül hét hosszabb magántörténelem közlésével pótolja a hetedik fejezetben (2016; 435–540). Tito személye kétségkívül meghatározó jelenségként fordul elő az elbeszélők történeteinek közlései során. Neve fel-feltűnik a második kötet legtöbb fejezetében és alfejezetében, s talán az így született átfedésekre való tekintettel, érthető módon, szerkesztési okokból került elvetésre a régi és kialakításra az új csoportosítási elv.

A fejezetekbe szerkesztett, kronologikus sorrendben közölt események meghatározták az egyén és a közösség életét és tudatát. Ahogyan a szerkesztő is közli, a történelemkönyvekben is számon tartott történéseken túl a mindennapi élet, a hétköznapiak és az „emlékezetes napok” magántörténelemben található lenyomatai, a néprajzi érdeklődés központi jelenségei kerültek bemutatásra a kétkötetes szöveggyűjteményben. Többségükben élménytörténetek – ahogyan a második kötet végi zárszóban Landgraf Ildikó is utal rá –, vagyis személyes hangvételű egyes vagy többes szám első személyben elmondott, erős érzelmi töltetű folklórelbeszélések, amelyek leginkább memoratként definiálhatók (2016; 554).

2013 a szerb–magyar történelmi megbékélés éve volt. Az év június 26-án együtt hajtott fejet a második világháború után Csúrogon kivégzett ártatlan magyar áldozatok emléke előtt a magyar és szerb köztársasági elnök. Jóllehet a 44–45-ös magyarokkal szembeni megtorlások eseményei eltörpülnek a volt Jugoszlávia területén elkövetett bűncselekmények számadatai mellett, mégis fájó eseménysorozatok a vajdasági magyarság számára, s a megbékélés jó lehetőséget biztosított arra, hogy mindazok a szerb köztudat részévé váljanak, s további kutatásokra nyíljon lehetőség mindkét fél részéről. A Papp Árpád szervezői és szerkesztői tevékenysége nyomán kiadott szöveggyűjtemény legnagyobb hozzádoka a gyűjtés során létrejövő oral history archívum és digitalizált fotógyűjtemény, amelyek az erre kialakított körülmények folytán további vizsgálatok forrásaivá válhatnak. Ahogyan a szerkesztő is fogalmaz, „az elsődleges feladat mellett a másodlagos cél a korszakhoz kapcsolódó ruhák, fényképek, levelek, naplók, hivatalos iratok gyűjtése, archiválása (digitalizálása), mert egy gyűjtemény alapjait is jelenthetik” (2015; 21), és tegyük hozzá, akár egy későbbi kiállítását is, melyet valószínűsíthetően örömmel fogadna az érintett és az érdeklődő közönség. Azonban fontosnak véljük hozzászólni, hogy az elhamarkodottan levont következtetések megelőzése érdekében az oral history típusú gyűjtések, például az ismertetett kétkötetes szövegkorpusz vizsgálata során is elkerülhetetlen az adat-szolgáltató személyéhez és életvilágához kapcsolódó háttérismeretek összegyűjtése, amelyre az említett archívum főlkeresésével nyíltat lehetőségünk.

Az egymást váltó hatalmak helyi sajátossága – mondja a bevezetőben Papp Árpád –, hogy nem csupán ideológiai síkon következtek be a változások, hanem a többségi-kisebbségi viszony hatalmi-ellenzéki

dimenziója is egyszerre változott meg (2015; 19). Ehhez kapcsolódóan, a XX. századi délvidéki eseményeket szemlélve, bizonyos fokon érthető a birtoklási vágy elhatalmasodása mindegyik fél részéről, hiszen az itt élők többsége legalább egy emberöltő óta otthonának tekintette a területet, s talán ezért is mindenki földje a Vajdaság vagy a Војводина vagy a Vojvodina vagy a Voivodina vagy a Войводина, stb.

